

अध्याय एक

शोधको परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

भाषा आफैमा असीमित छ । सीमित नियमका आधरमा असीमित भाषा आर्जन गर्नुपर्ने हुन्छ । सो कुरा भाषिक सामान्यले पुष्टि गर्दछ । त्यसैले भाषा सिकाइमा शब्दको प्रमुख स्थान रहेको हुन्छ किनभने शब्दबाट नै हरेक कुराको आशय प्रकट हुन्छ । भाषा शिक्षणका क्रममा शिक्षण विधिको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । भाषा शिक्षणका क्रममा समावेश गरिएका शिक्षण विधिहरू मध्ये कुन विधिको प्रयोग गर्दा भाषा शिक्षण प्रभावकारी हुन्छ र कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा कुन कुन विधिहरू उपनाउन उपयुक्त हुन्छ ? भन्ने कुरामा यो शोधपत्र केन्द्रित रहेको छ ।

१.२ समस्याको कथन

यस शोधपत्र अन्तर्गत कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा अपनाइएका विधिहरूसँग सम्बन्धित देहायका समस्याहरूमा केन्द्रित रहेर अनुसन्धान गरिएको छ ।

१. कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोग गरिने शिक्षण विधिहरू के - कस्ता हुन्छन् ?
२. शिक्षकले शब्दार्थ शिक्षणमा के -कस्ता विधिहरूको प्रयोग गरेका छन् ?
३. शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोग गरिएको विधिहरूको उपयुक्तता कस्तो रहेको छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यको उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

१. शब्दार्थ शिक्षण गर्दा शिक्षकले प्रयोग गरेका शिक्षण विधिहरू पहिचान गर्नु ।
२. कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण विधि अनुसारका शिक्षण भए नभएको ठम्याउनु ।
३. उपर्युक्त विधिको उपयुक्तता निर्धारण गर्नु ।

१.४ पूर्व कार्यको समीक्षा

कुनै पनि कार्यको थालनी गर्नुभन्दा पूर्व त्यस सम्बन्धी भए गरेका कार्यहरूको अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ किनभने पूर्व अनुभवले गर्दा वर्तमानलाई अझ अगाडि बढन

प्रेरणा मिल्दछ । यसका अतिरिक्त विगतमा सम्बन्धित विषयमा वा क्षेत्रमा के कति कार्यहरू भएकाछन् ? कसरी सम्पन्न भएका छन् ? के कस्ता निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका छन् ? आदि पक्षहरूको सूचना जानकारीले सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि प्राप्त हुने, पुनरावृत्तिको प्रभावबाट जोगिने एवं व्याख्या विश्लेषणको आधार प्राप्त हुने र प्रस्तुत शोधकार्यको औचित्य पुष्टि हुने भएकोले पूर्वकार्यको अध्ययन महत्वपूर्ण हुने देखिन्छ ।

भाषा आफैमा असीमित छ । सीमित नियमका आधारमा असीमित भाषा आर्जन गर्नु पर्ने हुन्छ, भाषिक सामर्थ्यले पुष्टि गर्दछ । त्यसैले भाषा सिकाइमा शब्दको प्रमुख स्थान रहेको हुन्छ किनभने शब्दबाट नै हरेक कुराको आशय प्रकट हुन्छ । भाषा शिक्षणका क्रममा शिक्षण विधिको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । भाषा शिक्षणका क्रममा समावेश गरिएका शिक्षण विधिहरूमध्ये कुन विधिको प्रयोग गर्दा भाषा शिक्षण प्रभावकारी हुन्छ ? र कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा कुन-कुन विधिहरू अपनाउन उपयुक्त हुन्छ ? भन्ने कुरामा यो शोधपत्र केन्द्रित रहने भएकोले त्यससँग सम्बन्धित पूर्वकार्यको समीक्षा निम्ननुसार गरिएको छ :

भट्टराई (२०४२) : शिक्षा स्नातकोत्तर (नेपाली) भाषा शिक्षा केन्द्रीय शिक्षण विभाग नेपाली शिक्षण समिति त्रि.वि. कीर्तिपुर (नेपाल) अन्तर्गत शोध विषय “प्रमाण पत्र तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूले नेपाली व्याकरणिक कोटि सम्बन्धी त्रुटिविश्लेषण ” शीर्षकमा शोध अध्ययन गरेका छन् । यस अध्ययनमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तहका विद्यार्थीहरूले व्याकरणिक कोटिमा गर्ने त्रुटिहरू केलाउदै तिनको विश्लेषण समेत गरेका छन् । बचन, लिङ्ग, पुरुष, भाव, पक्ष, वाच्य, कारक आदिमा महेन्द्र रत्न क्याम्पस ताहाचलका विद्यार्थीहरू द्वारा गरिएको त्रुटि संख्या निकालिएको छ ।

खनाल (२०५२) : ले ‘कक्षा ५ मा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन ’ शीर्षकको शोध पत्रमा कक्षा ५ मा नेपाली शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरू शिक्षक केन्द्रित वा विद्यार्थी केन्द्रित कस्ता छन् सर्वेक्षण गर्ने सरकारी, निजी , तथा आवसीय विद्यालयका शिक्षकहरूले प्रयोग गरेका विधिहरूको बीच भिन्नता छ / छैन पत्ता लगाउने उद्देश्यले सामग्री सङ्कलनका क्रममा काठमाण्डौं, ललितपुर र भक्तपुर जिल्लाका ४० वटा विद्यालयलाई जनसंख्याका रूपमा लिई खोज अनुसन्धान गर्दा कक्षा ५ को नेपाली भाषा शिक्षण गर्न शिक्षकहरूद्वारा विद्यार्थी केन्द्रित विधिहरूलाई उपयोगमा नल्याइएको तथ्य पत्ता लागेको उल्लेख गरेका छन् ।

अर्को अध्ययन काठमाडौं शिक्षा क्याम्पसको लघु अनुसन्धान परियोजना कार्यक्रम अन्तर्गत अधिकारी (२०५२) ले 'कक्षा तीन पुरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्द भण्डार क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा लघु अनुसन्धान गरेका छन् । उक्त अनुसन्धानमा शब्द भण्डारको प्रयोग विद्यार्थीहरूमा सन्तोषजनक नै रहेको दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने र पहिलो भाषाको नेपाली सिक्नेको पनि शब्दभण्डार सन्तोषजनक नै रहेको छ भन्ने कुराको निष्कर्ष निकालेका छन् ।

न्यौपाने (२०६२) द्वारा: ' कक्षा ६ मा कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन ' शोधपत्रमा कविता शिक्षणको सङ्क्षिप्त परिचय दिने सरकारी र निजी विद्यालयका शिक्षकहरूले कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गर्ने विधिहरूको फरक पहिचान गर्ने, तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकहरूले कविता शिक्षण गर्दा प्रयोग गर्ने शिक्षण विधिहरूको फरक पत्ता लगाउने उद्देश्यले तयार पारिएको यस शोधप्रस्तावमा तालिम प्राप्त शतप्रतिशतले शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त सत्तरी प्रतिशतले शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो । त्यस्तै तालिमप्राप्त शिक्षक नब्बेप्रतिशत र तालिम अप्राप्त शत्तरी प्रतिशतले विद्यार्थीलाई लयबाचन गर्ने गराईएको तथ्य पत्ता लगाएका छन् ।

शर्मा (२०५७) द्वारा 'कक्षा ९' को नेपाली पाठ्यपुस्तकको जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन भएको छ । यस अध्ययनमा उहाँले जीवनी विधाभित्र प्रयोग गरिएका शब्दहरूको सङ्कलन गरी वर्गीकरण र विश्लेषण गरेका छन् । त्यस्तै सोही प्रयोजनका लागि सीता ज्ञावली (२०५९)द्वारा कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली कितावमा प्रयुक्त शब्दहरूको आवृतिको अध्ययन शीर्षकमा सोधकार्य भएको छ । उक्त सोधकार्यमा दृष्टिले सबभन्दा ९० पटकसम्म एउटा शब्दको आवृत्ति हुनु र कतिपय शिक्षणीय शब्दहरू शून्य आवृतिका हुनु छनौटका दृष्टिले उपयुक्त नभएको, शब्दहरूको आवृत्ति क्रम पनि सन्तुलित रूपमा नमिलेको तथा कतिपय व्युत्पत्तिगत दृष्टिले निर्मित शब्दहरू शिक्षणीय दृष्टिले ज्यादै कठिन रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

बास्तोला (२०६०) द्वारा 'कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकका कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्य भएको छ । उक्त अध्ययनमा पाठ्यपुस्तकका पाठहरू कुनै अत्याधिक लामा र कुनै छोटो सामवेश गरिएको, शब्दभण्डार स्तर अनुरूप नभई जटिल किसिमको भएको, पदवर्गका दृष्टिले नाम वर्गका शब्दहरू

अत्याधिक रहेका र क्रियाविशेषण वर्गका शब्दहरू भने धेरै कम देखिएको निष्कर्ष निकाल्नुभएको छ । सोहीप्रायोजनका लागि थापा (२०६१) द्वारा 'कक्षा १० को नेपाली पठ्यपुस्तकमा सामाविष्ट तत्सम् शब्दहरूको अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन गर्नु भएको छ । सो अध्ययनबाट अध्येता थापाले अनावृत्त शब्द सङ्ख्याको वितरण सान्तापजनक रहेको अनावृत्त तत्सम् शब्दको अत्याधिक उपस्थिति रहेको, थोरै आवृत्ति संख्या भएका धेरै प्रत्ययहरूको वितरण भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

आचार्य (२०५४) द्वारा 'कक्षा ५ पुरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन भएको छ । उक्त अध्ययनबाट शब्दभण्डार क्षमता सन्तोषजनक रहेको, छात्रछात्राहरूको शब्दभण्डारमा अन्तर नरहेको, ग्रामिण र शहरी क्षेत्रमा विद्यार्थीको शब्दभण्डार अन्तर नरहेको, उमेर समूहको दृष्टिले शब्दभण्डारमा असर रहेको भाषिक पृष्ठभूमिले शब्दभण्डारमा अन्तरहेको, उपत्यका र पहाडका विद्यार्थी विच शब्दभण्डार अन्तर रहेको , उत्पादनात्मक शब्दभण्डारमा विद्यार्थीहरू कमजोर रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

पौडेल (२०६२) द्वारा शब्दवर्गको आधारमा दुवै पुस्तकमा नाम वर्गले बढी स्थान ओगटेको र सबैभन्दा कम विस्मयादिबोधक रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । तत्सम , तत्भव र आगन्तुक शब्दको समान वितरण रहेको उल्लेख गरिएको छ । कठिन शब्दका सन्दर्भमा कक्षा ६ को स्तरानुरूप कठिन भएको उल्लेख गरिएको छ । शब्दको आवृत्तिमा आधा खण्ड शब्द नै नदोहोरिएका समावेश गरिँदा विद्यार्थीहरूमा शब्दभण्डारको बृद्धि गर्ने उद्देश्य पूरा हुन नसक्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

विद्यावारिधि उपाधिका लागि शब्दभण्डारमा केन्द्रित रहेर गरिएको अध्ययनमा पारसमाणि भण्डारीको "प्राथमिक तह कक्षा (१- ३) विद्यार्थीहरूको आधारभूत नेपाली शब्द भण्डारको निरूपण" महत्वपूर्ण देखिन्छ । प्राथमिक तह कक्षा (१-३) का विद्यार्थीका लागि कक्षागतरूपमा आधारभूत नेपाली शब्दभण्डारको शब्द सङ्ख्या निर्धारण गर्न, उनीहरूका लागि अपेक्षितआधारभूत शब्दको निर्धारण गर्नु निर्धारित आधारभूत शब्द भण्डारलाई अक्षर सङ्ख्या पदवर्ग र विषय क्षेत्रका दृष्टिले वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको र अन्त्यमा अनुसन्धानद्वारा निश्चित गरिएका कक्षागत शब्द सूची सिफारिस गर्न यस शोधप्रबन्धको उद्देश्य रहे अनुसार पहाड ,उपत्यका र तराइका छ जिल्लामा १८ वटा विद्यालयबाटकक्षा १-३ मा अध्ययन गर्ने ५४० बालबालिकाहरूबाट लिखित र मौखिक रूपमा नमुना छनोट गरी प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरूको आधारभूत नेपाली शब्दभण्डारको अध्ययन गरिएको छ ।

उक्त अध्ययनमा उच्च आवृतिका आधारमा छनोट गरिएका ५००० जति शब्दहरूलाई विभिन्न चरणमा प्रयोग परीक्षण गरी कक्षा १-३ का लागि २५०३ शब्दहरूलाई अन्तिमरूप दिइएको छ । तीमध्ये कक्षा र तीनका लागि अरु थप ७०१ शब्दहरू सिफारिस गरिएको छ । तिनै शब्दहरूलाई पदवर्गका दृष्टिले नाम वर्गका ६३.८० प्रतिशत क्रियावर्गका १५ प्रतिशत र त्यसपछि विशेषण वर्गका ११.५० प्रतिशत शब्दसूचीमा राखिएको छ ।

अधिकारी (२०६०) द्वारा सालमा कक्षा आठ पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन शीर्षकमा एम.एड् तहको शोधकार्य गरिएको छ । उक्त अध्ययन पहिचानात्मक शब्दभण्डारसम्बन्धी क्षमता कमजोर रहेको , उत्पादनात्मक समग्रमा राम्रो परिणाम देखिएको र स्थानीयताका आधारमा गाउँ र सहरका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डारक्षमता अन्तर रहेको भाषिक पृष्ठभूमि लैङ्गिक तथा उमेर समूहका दृष्टिले शब्दभण्डार क्षमतामा अन्तर नरहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

काठमाडौँ शिक्षा क्याम्पसको लघु अनुसन्धान परियोजना कार्यक्रम अन्तर्गत हेमाङ्कराज अधिकारी र केदारप्रसाद शर्माले वि.सं. २०५२ द्वारा 'कक्षा तीन पूरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्द भण्डार क्षमताको अध्ययन ' शीर्षकमा अनुसन्धान गरिएको छ । उक्त अनुसन्धानमा शब्दभण्डारको प्रयोग विद्यार्थीहरूमा सन्तोषजनक नै रहेको , दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने र पहिलो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्नेको पनि शब्दभण्डार सन्तोषजनक नै रहेको छ भन्ने कुराको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

ढकाल (२०५५) द्वारा 'कक्षा पाँचमा कविता शिक्षण लागि प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन' नामक शोधपत्रमा शिक्षण विधिहरूको सैद्धान्तिक परिचय साथै काठमाण्डौ, ललितपुर र भक्तपुरका ३० वटा नमुना विद्यालयका कक्षा अवलोकन र शिक्षक क्रियाकलापको उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै सरकारी र निजी विद्यालयका तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकबीच तुलनात्मक अध्ययन पनि गरेका छन् । जस अनुसार सरकारी र निजी विद्यालयमा फरक फरक विधिहरूको प्रयोग हुने तर दुवैतिर शिक्षक केन्द्रित विधि नै बढी केन्द्रित भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

आपागाँई (२०६४) द्वारा 'कक्षा ९ मा गद्यविधा शिक्षण गर्दा अपनाईएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन' नामक शोधपत्रमा कक्षा ९ मा गद्यविधामा शिक्षकद्वारा गर्ने गराउने गरेका कार्यकलाप तथा शिक्षण विधिको अध्ययन, प्रश्नावली तथा कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त विधिहरू, सार्वजनिक निजी र आवासीय विद्यालयहरूमा अपनाइने कार्यकलापको

जानकारीलाई प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै उनले प्रस्तुत शोधकार्यलाई पूरा गर्न सामग्रीसङ्कलन गर्ने क्रममा मूलतः क्षेत्रीय अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको पाइयो । यस क्रममा उनले काठमाण्डौ र ललितपुर जिल्लाका जम्मा ६ वटा विद्यालयहरू मध्ये तीनवटा सार्वजनिक र तीनवटा आवासीय विद्यालयहरू छनौट गरिएको पाइन्छ । यसरी गरिएको शोधअनुसन्धानमा नेपाली भाषा शिक्षण तालिम प्राप्त र अप्राप्त दुवै थरी शिक्षकले विद्यार्थी केन्द्रित विधिमा जोड दिइएको पाइयो भने तालिम अप्राप्त शिक्षकले व्याख्यान विधिमा केन्द्रित रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

प्रस्तुत 'कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन' सानै अध्ययन भएपनि वर्तमान नेपालमा सञ्चालित दुई प्रकारका विद्यालयहरूमा प्रयोग गरिएको शब्दार्थ शिक्षण सम्बन्धी विभिन्न विधिहरूको प्रयोगको अवस्थाको तुलनात्मक अध्ययनले शब्दार्थ शिक्षण विधिको क्षेत्रमा थोरै भएपनि सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । वास्तवमा भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा हेर्दा प्रशस्त शोधकार्य भएको पाइन्छ । विभिन्न समयमा विभिन्न तहको कथा, कविता, व्याकरण शिक्षणका क्रममा अपनाइएका शिक्षण विधिहरूको जानकारी दिइएको पाइन्छ । तर अभिसम्म कुनै पनि तहको शब्दार्थ शिक्षणका विधिहरूको र शब्दार्थ शिक्षणको अवस्थाको जानकारी दिइएको पाइदैन । शब्दार्थ शिक्षणको अवस्था कस्तो छ भन्ने बारेमा कुनै निश्चित स्थानमा अध्ययन नभएको परिप्रेक्षमा यस अध्ययनले यस बारेमा जानकारी दिने अपेक्षा लिएको छ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य र महत्व

नेपाली भाषा नेपालको राष्ट्रिय भाषा हो । यो आफैमा महत्वपूर्ण भाषाका रूपमा रहन गएको छ । नेपाली भाषा सम्पर्क भाषा तथा सरकारी कामकाजको रूपमा प्रयोग गरिएको भाषा भएकाले पनि यसको महत्व रहेको छ । शिक्षण क्षेत्रमा भन्ने हो भने यसले व्यापक क्षेत्र ओगटेको छ । भाषिक शीप विकाश गराउन यसको कस्तो भूमिका रहन्छ ? शब्दार्थ के हो ? शब्दार्थ शिक्षण गर्न के कस्ता विधिहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ ? अहिले आएर नेपाली भाषामा नयाँ शब्दहरू प्रयोग हुन थालेका छन् । अझ एउटै शब्दले धेरै अर्थ बुझाउने पनि हुन्छन् । शब्दभण्डार भाषाको मेरुदण्ड पनि हो । यसरी भाषामा शब्दको औचित्य रहेको हुनाले पनि भाषामा भएका कठिन शब्दहरूको शिक्षण गर्दा अपनाउनु पर्ने विधिहरूको उपयोग गर्न जान्नु आवश्यक छ । कक्षा १० को नेपाली विषयका विभिन्न पाठ

अन्तर्गत रहेका शब्दहरूको अर्थको शिक्षण कुन रूपमा गर्न सकिन्छ ? के-कसरी शिक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूले सहजै बुझ्न सक्छन् ? शब्दार्थ शिक्षणका सैद्धान्तिक पक्षलाई व्यवहारमा कसरी उतार्न सकिन्छ ? आदि कुराहरूको अध्ययन गर्न अति आवश्यक भएकोले शब्दार्थ शिक्षण विधिको औचित्य रहन गएको छ । साथै यसलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएकोछ :-

- क) शब्दार्थ शिक्षणका क्रममा शिक्षकले कुन-कुन शिक्षण विधिहरूको प्रयोग गर्दछन् भनी लेखाजोखा गरिएको छ ।
- ख) शब्दार्थ शिक्षण गर्दा भाषाको स्तरीयता कायम गरी सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता भाषिक सिप विकासमा सहयोग पुग्न सक्ने ठानिएको छ ।
- ग) सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकहरूले शब्दार्थ शिक्षणका क्रममा प्रयोग गर्ने शिक्षण विधिहरूको अनुपात निर्धारण गरिएको छ ।
- घ) शब्दार्थ शिक्षणका सैद्धान्तिक व्यवहारीक पक्षबीचको भिन्नतलाई स्पष्टरूपमा देखाइएको छ ।
- ङ) यस अध्ययनले शब्दार्थ शिक्षणसँग सम्बन्ध राख्ने शिक्षण र विषय विशेषज्ञहरूको लागि सामान्य जानकारीको स्रोत हुन सक्ने ठानिएको छ । त्यसैले प्रस्तुत शोधकार्य औचित्यपूर्ण र महत्वपूर्ण हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन

यस अध्ययनका सीमाहरू निम्नानुसार रहेका छन् :-

- क) कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरूको मात्र अध्ययन गरिनेछ ।
- ख) यस अध्ययनमा शब्दार्थ शिक्षणका क्रममा प्रयोग गरिएका विधिहरूलाई उपयुक्तता र त्रुटि पूर्णताको आधारमा मात्र अध्ययन गरिने छ ।
- ग) यो अध्ययन मोरङ जिल्लाका विभिन्न सरकारी र निजी ५-५ वटा विद्यालयमा अध्यापनरत नेपाली विषयका शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकनमा सीमित रहेको छ ।

१.७ शोध विधि

यस अध्ययनमा मूलतः कक्षा अवलोकन विधिको साथै आंशिक रूपमा पुस्तकालयीय विधिको पनि प्रयोग गरिएको छ ।

१.७.१ जनसंख्या तथा नमुना छनौट

यस अध्ययनको कार्य क्षेत्र मोरङ जिल्लाका विभिन्न विद्यालयहरू मध्येबाट नमुना विद्यालयका रूपमा ५ ओटा सरकारी र ५ ओटा निजी विद्यालयहरूमा शिक्षण गर्ने १० जना शिक्षकहरू यस शोधकार्यका प्रतिनिधी जनसंख्याका रूपमा लिइएको छ ।

१.७.२ सामग्री निर्माण

शिक्षक अवलोकन फारम तयार गरी कक्षामा प्रयोग गरिएको छ । साथै प्रश्नावली तयार गरी सम्बन्धित विषय शिक्षकहरूबाट शिक्षण विधि सम्बन्धी अवधारणा सङ्कलन गरिएको छ । निर्माण गरी प्रयोग गरिएका सामग्रीहरू परिशिष्टमा राखिएका छन् ।

१.७.३ सामग्री स्रोत

क) प्राथमिक स्रोत

मोरङ जिल्लामा रहेका मधुमल्ला ,पथरी, इन्द्रपुर, केराबारी गा.वि.स.का नमुना छनौटमा परेका विद्यालयका शिक्षकहरू ।

ख) द्वितीय स्रोत

पाठ्यपुस्तक अप्रकाशित शोधपत्रहरू, सम्बन्धित विषयका सन्दर्भग्रन्थहरू ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रलाई निम्न ढाँचा वा अध्ययनमा विभक्त गरी प्रस्तुत गरिएको छ :

- अध्याय - १ शोध परिचय
- अध्याय - २ शब्दार्थ शिक्षणको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि
- अध्याय - ३ व्याख्या तथा विश्लेषण
- अध्याय - ४ निष्कर्ष र सुझावहरू

अध्याय दुई

शब्दार्थशिक्षणको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि

२.१ शब्दार्थ शिक्षणको परिचय

शब्द भनेको अनुभूत विषयवस्तुलाई व्यक्त गर्ने ध्वन्यात्मक वा वर्णात्मक आवाज हो । यसलाई वर्ण वा वर्णसमुहबाट बनेको कुनै अर्थ बुझाउने ध्वनि वा सार्थक पदका रूपमा पनि लिइन्छ । शब्दको प्रचलित वा सामान्य अर्थ र व्युत्पत्तिगत अर्थलाई शब्दार्थ भनिन्छ (भट्टाराई, २०६६:८२) ।

शब्दमा शुद्ध शाब्दिक अर्थ मात्र नभई त्यसमा सन्दर्भगत तथा संरचनात्मक अर्थ पनि हुन्छ । शब्दकोशहरूमा सङ्कलित शब्दहरूमा सन्दर्भगत अर्थ उद्भासित भएको हुँदा र त्यसमा संरचनात्मक अर्थलाई पनि त्यती जोड दिएको पाइँदाँ जब प्रयोक्ताले ती शब्दहरूको प्रयोग गर्छ तब मात्र उक्त अर्थ पनि स्पष्ट उद्भासित हुन्छन् । विभिन्न किसिमका अर्थ बुझ्न शब्दको सन्दर्भगत अर्थको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । यिनै कुराहरूलाई स्पष्ट गर्न केही उदाहरण अधि सारिन्छन् ।

१. क) तिमी कुन विद्यालयमा पढ्छौ ?

ख) तिमी किन कराएर पढ्छौ ?

२. क) कोठामा साँचो लगाएर हिँड ।

ख) यसले भनेको कुरा साँचो हो ।

उक्त वाक्यहरू मध्ये समूह १ 'क' वाक्यमा प्रयुक्त "पढ्नु" शब्दले अध्ययन गर्नु भन्ने अर्थ बुझाउँ छ भने "ख" वाक्यमा प्रयुक्त त्यही शब्दले आवाज निकालेर कुनै लिखित सामग्रीलाई वाचन गर्नु भन्ने अर्थ बुझाउँछ । तर उक्त दुई वाक्यमा प्रयुक्त पढ्नु शब्दका अर्थ एक अर्कोबाट पूर्णत निरपेक्ष छैनन । २ का वाक्यहरूमा साँचो शब्दको अर्थ भने एक अर्का बाट बिल्कुलै निरपेक्ष छ । पहिलो वाक्यमा साँचो शब्दले चाबी अथवा ताल्चा खोल्ने साधनलाई बुझाउँछ भने दोस्रो वाक्यमा त्यसै शब्दले सत्य भन्ने अर्थ बुझाउँछ (अधिकारी, २०६१:९८)।

भाषा एक किसिमको व्यवस्था हो । यस व्यवस्थाअन्तर्गत व्यवस्थित भएर मात्र कुनै पनि शब्दका अर्थको अभिव्यक्ति सम्भव छ । उदाहरणार्थ ,राम, श्याम, काम, गयो, घर जस्ता अव्यवस्थित शब्दबाट अर्थ बुझ्न कठिन पर्छ । कुनै पनि भाषाका शब्दको अर्थ त्यस

भाषाका प्रयोग परम्परा र खास संरचनाभिन्न एक-अर्को शब्दको नियमित सहचार्य वा सम्बद्धता थाहा पाउन हो । शब्दको अर्थ जान्नका लागि सहायक भनिएपनि त्यसको वास्तविक र सन्दर्भगत अर्थका लागि यसले आंशिक मद्दत मात्र गर्न सक्छ कारण शब्दको शाब्दिक अर्थ मात्र नभई त्यसमा भाषिकेतर तथा सन्दर्भगत अर्थ पनि सम्बद्ध रहन्छ । शब्द प्रयोगको प्रसङ्ग र वाक्यमा प्रयुक्तः अन्य शब्दहरूसँग त्यस शब्दको सहचार्यले अर्थलाई प्रभावित पारेको हुन्छ । उक्त कुराको साथ साथै शब्दको अर्थलाई व्याकरणात्मक वा संरचनात्मक तत्वले पनि प्रभावित पारेको हुन्छ । कुनै शब्दको अर्थ छ, छैन वा हो होइन त्यो कुरा शब्दकोशले पनि बताउन सक्छ । तर कुनै शब्दप्रयोग अर्थपूर्ण छ, छैन त्यो चाहिँ त्यस शब्दको प्रयोगले नै बताउन सक्छ (आधिकारी, २०६२:१०३) ।

प्रत्येक भाषामा विचारको प्रकटीकरणका लागि ध्वनि, वर्ण, अक्षर, रूप शब्द पदावली, वाक्यांश, वाक्य, अनुच्छेद, परिच्छेद र समग्र कथन जस्ता भाषिक एकाइहरू हुन्छन् । शब्दार्थमा वर्णदेखि वाक्यसम्मका अर्थपूर्ण एकाइहरू समेटिन सक्छन् । कतिपय सन्दर्भमा वर्णले शब्दको रूपमा काम गरेको हुन्छ भने कतिपय सन्दर्भमा शब्द, पदावली, वाक्यांश र वाक्यले मात्रै समष्टिगत अर्थ दिन सक्ने अवस्था हुन्छ । कर्तव्य, कमाई, दिल जस्ता शब्द 'मासछर्नु' 'टुप्पी कस्नु' 'कुरा खानु' जस्ता टुक्का र 'बाँदर को पुच्छर लौरो न हतियार' 'इन्द्रको अगाडि स्वर्गको वर्णन' जस्ता उखानहरूले दिने अर्थलाई हेर्दा शब्दले शब्दको तहलाई मात्र नभएर त्यसभन्दा माथिल्ला एकाइलाई समेत जनाउन सक्दो रहेछ, भन्ने कुरा बुझनु जरुरी देखिन्छ । कतिपय सन्दर्भमा शब्द भित्र शब्दांशहरू पनि समेटिन सक्ने अवस्था हुन्छ । कार, कारी, वाची जस्ता शब्दांशले आफ्नो अर्थ आफैँ दिन सक्षम नभए पनि शब्दको व्युत्पत्ति र व्युत्पादन गर्दा संरचक भई देखापर्छन । यसकारण शब्दार्थका सम्बन्धमा वर्णदेखि वाक्यसम्मका भाषिक एकाइहरूको संरचनात्मक र सन्दर्भगत अर्थ प्रष्टयाउने प्रयासलाई शब्दार्थ भनिन्छ (भट्टराई, २०६७ :८७) ।

वास्तवमा शब्द सिकाउनु भनेको शिक्षार्थीहरूलाई खास प्रकरणमा उपयोग हुने शब्दहरूका लागि बढीभन्दा बढी विकल्प वा छनोटहरू उपलब्ध गराउनु हो । शिक्षार्थी 'चरा' शब्द मात्र जान्दछ भने उसलाई चरा जातिका विभिन्न वर्गलाई बुझाउने डाँफे, कालिज, भँगेरा, जुरेली आदि शब्द सिकाउनाले यसबाट चरासम्बन्धी सामान्यीकृत धारणाका साथै विभेदीकृत धारणाको विकास भई तत्सम्बन्धी कुराको बोध र अभिव्यक्तिको विकासमा समेत मद्दत पुऱ्याउँछ । उक्त किसिमका शब्दहरूले वस्तु र धारणाको मात्र प्रतिनिधित्व

गर्दछन् तर सबै शब्दहरू यस किसिमका मात्र हुदैनन् । कतिपय शब्दहरूले धारणाको मात्र प्रतिनिधित्व गर्दछन् वस्तुको होइन उदाहरणको लागि इच्छा, कल्पना, सम्झना जस्ता शब्दले धारणा मात्र बुझाउँदछन् । धारणात्मक अर्थ बुझाउने शब्दहरू पनि गुण,क्रिया,अवस्था आदि बुझाउने दृष्टिले गर्दा भिन्न भिन्न हुन्छन् (अधिकारी, २०६७ :१०१) ।

यसरी एउटै शब्दको प्रयोगको सट्टा प्रकारानुवृत्त भिन्न भिन्न वैकल्पिक शब्दहरूको प्रयोग सिकाउनु शब्द प्रयोगमा विशिष्टता थप्नु हो । अर्को शब्दमा भन्ने हो । भने शिक्षार्थीहरूको ज्ञान र अभिव्यक्तिगत गहिराइमा नयाँ खुराक थप्नु हो । सिकारुले पढ्दा र सुन्दा शाब्दिक एकाइको अर्थ जति बढ्छ ,त्यति उसले बोल्दा र लेख्दा ती शब्द प्रयोगमा ल्याउँदैन । बुझ्ने तर प्रयोगमा नल्याउने शिक्षार्थीको शब्दभण्डार निष्कृत शब्दभण्डार मानिन्छ, भने सुन्दा ,पढ्दा, बोल्दा र लेख्दा प्रयोग गर्ने प्रकृतिको शब्दको भण्डारलाई उत्पादनात्मक भनेर चिन्न सकिन्छ । शिक्षार्थीको पहिचानत्मक शब्दभण्डारलाई उत्पादनमुखी बनाउदै लैजानु पनि शब्दार्थ शिक्षणको आवश्यक पर्दछ (अधिकारी २०६२:१०४) ।

२.२ शब्दको कोशीय र सन्दर्भपरक अर्थ

२.२.१ कोशीय अर्थ

शब्दहरूको स्वतन्त्र अर्थ छ भने त्यस्ता शब्दहरूलाई कोशीय शब्द भनिन्छ । अथवा कुनै खास शब्दको शाब्दिक वा अभिधात्मक अर्थलाई कोशीय अर्थ मान्न सकिन्छ । कुनै पनि शब्द सधैं एउटै अर्थमा मात्र प्रयोग भइरहने अवस्था नरहन सक्दछ । हुनत: धेरै जसो शब्दले भाषाको अविधा अर्थलाई मात्र देखाएका पनि देखिन्छन् भने कतिपय शब्दले प्रसङ्गानुरूप अर्कै अर्थ दिन सक्ने सम्भावना पनि रहन्छ । कुनै पनि उच्चारित शब्दले परम्परागत वा यादृच्छिक अर्थलाई मात्र बोध गरायो भने त्यसलाई कोशीय अर्थ मान्न सकिन्छ । कुनै पनि शब्द अर्थपूर्ण छ, छैन र छ भने त्यसको अर्थ के हो भन्नेकुरा शब्दको कोशीय अर्थसँग सम्बन्धित हुन्छ । जस्तो की गोरु भन्ने शब्द पशुजगतको गोरुलाई नै सङ्केत गरेर प्रयुक्त भएको छ भने त्यसलाई कोशीय अर्थ भन्न सकिन्छ ।

भाषाशिक्षणका क्रममा शब्दार्थशिक्षण शब्दको कोशीय अर्थ शिक्षण गर्न आवश्यक हुन्छ । खासगरी प्रारम्भिक तहमा कोशीय अर्थ शिक्षणलाई बढी प्राथमिकता दिनुपर्छ । शब्द

प्रयोगका कोशीय अर्थ सम्बन्धहरूसँग परिचित गराई आवश्यकता अनुसार विद्यार्थीहरूमा अर्थ ग्रहण गर्न र अभिव्यक्ति गर्न सक्ने सक्षमता दिलाउनु शब्दार्थ शिक्षणको मूल प्रायोजन हो शर्मा र पौडेल (२०६०) ।

२.२.२ सन्दर्भपरक अर्थ

कुनैपनि शब्दले अभिधात्मक वा परम्परित अथवा यादृच्छिक अर्थ नदिएर भिन्न किसिमको विशिष्ट अर्थ दिन्छ त्यसलाई सन्दर्भपरक अर्थ भन्ने गरिन्छ । शब्दले विशिष्टताजनिक, लाक्षणिक, व्यञ्जनात्मक किसिमको साँस्कृतिक वा सामाजिक आदि सन्दर्भहरू समेटेर कोशीय अर्थभन्दा बेग्लै अर्थ सम्प्रेषित गर्‍यो भने त्यसलाई सन्दर्भपरक अर्थ भन्न सकिन्छ । यस्तो विशिष्टताजनित सन्दर्भपरक अर्थ शब्दप्रयोगका विभिन्न प्रसङ्गहरूबाट बुझ्न र आँकन सकिन्छ । शब्दको सन्दर्भपरक अर्थ प्रयोग प्रसङ्ग र उच्चारणका आधारमा बुझ्न र छुट्याउन सकिन्छ । उच्चारणको अनुतान र आघात जस्ता प्रक्रियाका आधारमा शब्दको आशय प्रकट हुन सक्छन् । साथै सोभो घुमाउरो र विशिष्ट किसिमको प्रयोगबाट शब्दका विशिष्ट एवम् लाक्षणिक अर्थहरू प्रकट हुन्छन् । यतिमात्र होइन उच्चारणको अनुतान र आघातलाई तलको उदाहरणबाट भिन्ना भिन्नै अर्थ सम्प्रेषित गर्ने सक्ने सन्दर्भ मान्न सकिन्छ ।

जस्तै घुम्यौ ।घुम्यौ ?घुम्यौ !

माथिको उदाहरणमा पहिलो 'घुम्यौ' ले सोभो अर्थ दिएको छ । दोस्रो 'घुम्यौ ?' ले प्रश्न गरेको छ भने तेस्रो 'घुम्यौ !' आश्चर्य व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

घाम डुब्यो भनियो भने त्यसले सुर्यास्तको मात्र अर्थ नदिई साँझ पऱ्यो, घर फर्कने बेला भयो , साँझको आरती बाल्ने बेला भयो, बेलुकाको खानाखाने बेलाभयो, गाईबस्तु फर्काउने बेलाभयो आदि विभिन्न अर्थ व्यञ्जित हुन सक्ने स्थिति हुन्छ । त्यस्तै 'गोरु' भन्ने शब्द पशुजगतको गोरुलाई नै प्रयोग गरेर प्रयोग गरेको छ भने त्यसलाई अभिधात्मक तथा कोशीय अर्थ भन्न सकिन्छ तर त्यस 'गोरु' शब्दले मूर्ख मान्छेलाई सङ्केत गरेको छ भने त्यसलाई लाक्षणिक अथवा सन्दर्भ परक अर्थ मान्न सकिन्छ । यस्तो प्रकारको व्यञ्जनात्मक अर्थ सन्दर्भपरक प्रयोग प्रसङ्ग र अभिप्रायबाट मात्रै बुझ्न सकिन्छ । त्यसैगरी अर्को उदाहरण पनि तल हेरौं जस्तै :

क) म घर गएँ । ख) म घर गएँ । ग) म घर गएँ ।

माथिका उदाहरणमा पहिला 'म' दोस्रोमा 'घर' र तेस्रोमा 'गएँ' शब्दलाई जोड दिइएको छ । त्यसैले पहिलोमा म बाहेक अरु होइन, दोस्रोमा घरबाहेक अन्त होइन, र तेस्रोमा गएँ हुँ , भन्ने कुरालाई विशेष किसिमले अर्थ्याउन खोजिएको छ । यी माथिका सबै उदाहरणहरू सन्दर्भपरक अर्थ कै उदाहरणहरू हुन् । (शर्मा र पौडेल, २०६०)

त्यस्तै उच्चारणको अनुतान र आघातलाई तलको उदाहरण बाट भिन्ना-भिन्नै अर्थ सम्प्रेषित गर्न सक्ने सन्दर्भ मान्न सकिन्छ । जस्तै:-

विनोदले कथा लेख्यो ।

विनोदले कथा लेख्यो ?

विनोदले कथा लेख्यो !

उक्त उदाहरणमा पहिलो वाक्यले सामान्य र सोभो अर्थ दिएको छ, दोस्रोले आशङ्का देखाएको छ वा प्रश्न गरेको छ भने, तेस्रो वाक्यले आश्चर्य मानेको वा अचम्मित भएको भाव देखाएको छ ।

यसरी भाषा शिक्षणका क्रममा शब्दार्थशिक्षण शब्दको कोशीय अर्थ शिक्षणसँग सम्बन्धित हुन्छ । खासगरी प्रारम्भिक तहमा कोशीय अर्थ शिक्षणलाई बढी प्राथमिकता दिई त्यसपछि क्रमशः सन्दर्भपरक अर्थ शिक्षणतर्फ पनि ध्यान दिदै जानु आवश्यक छ । कतिपय अनेकार्थी शब्दहरू प्रयोग सन्दर्भ वेगलावेग्लै स्थितिमा वेगलावेग्लै अर्थ लिएर समेत आएका हुन्छन् । यसैले शब्दार्थ शिक्षणलाई कोशीय अर्थ शिक्षणमा मात्र सीमित नराखेर सन्दर्भपरक अर्थ र अभिप्रायका लागि पनि उत्तिकै महत्वका साथ अगाडि बढाउनु आवश्यक छ । शब्द प्रयोगका कोशीय र सन्दर्भपरक अर्थ सम्बन्धहरूसँग परिचित गराई आवश्यकता अनुसार विद्यार्थीहरूमा अर्थ ग्रहण गर्न र अभिव्यक्त गर्न सक्ने सक्षमता दिलाउनु शब्दार्थ शिक्षणको मूल प्रयोजन हो ।

२.३ शब्द र अर्थ सम्बन्धहरू

भाषा मानवीय सम्प्रेषणको मुख्य आधार हो । मान्छेले सम्प्रेषणका निम्ति खास किसिमका भाषिक उच्चारण प्रयोग गर्दछ । विना अर्थ र प्रयोजनका कुनै पनि भाषिक उच्चारणको प्रयोग हुदैन । यस्ता मानवीय उच्चारणहरूमा पनि वर्ण ,रूप शब्द, पदावली, वाक्यांश, वाक्य, अनुच्छेद, परिच्छेद र समग्रकथनमा अर्थ प्रमुख रूपमा रहेको हुन्छ । खास प्रायोजनका निम्ति प्रयोग हुने भाषिक उच्चारणका विभिन्न किसिमा अर्थ सम्बन्ध हुन्छ । मान्छेले आफ्ना मनमा उब्जेका मनोबिम्बलाई बुझाउन उपयुक्त ध्वनिसमूहलाई खास

अनुक्रममा राखेर प्रकट गर्दछ । यसरी व्यक्त हुने भाषिक उच्चारणका एक वा एकभन्दा बढी विकल्प पनि हुन सक्दछन् । तर व्यक्तिले अन्य विकल्पलाई छाडेर खास विकल्पलाई किन प्रयोग गर्दछ, भन्दा त्यो उच्चारण प्रयोग गर्नका पछाडि खास किसिमको प्रयोजन हुन्छ । वक्ताद्वारा प्रयुक्त खास अर्थ सबन्धलाई देहाय अनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०)

- क) पर्यायवाची अर्थसम्बन्ध
- ख) अनेकार्थी अर्थसम्बन्ध
- ग) विपरितार्थी अर्थसम्बन्ध
- घ) समावेशात्मक अर्थसम्बन्ध
- ङ) समध्वन्यात्मक अर्थसम्बन्ध
- च) समरूपयात्मक अर्थसम्बन्ध

क) पर्यायवाची अर्थसम्बन्ध

उस्तै अर्थ दिने वा समान अर्थ भएका शब्दलाई पर्यायवाची अर्थसम्बन्ध भनिन्छ । आमा, संसार , सूर्य ,चन्द्रमा , प्रेम जल शब्दका पर्यायवाची शब्द तल दिइएका छन् । यस्ता अर्को शब्दको अभिप्राय प्रष्टयाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । कुनै खास शब्दको ठ्याक्कै पर्याय पाउन गाह्रो हुन्छ । तापनि ती शब्दको अर्थ र अभिप्रायका नजिक पुऱ्याउन यस उपायले सघाउ पुऱ्याउने देखिन्छ ।

आमा - जननी ,माता

संसार - जगत

सूर्य - रवी, भाष्कर

चन्द्रमा - शशी

जल - पानी

प्रेम - दया , माया, स्नेह

ख) अनेकार्थी अर्थ सम्बन्ध

कुनै एउटा शब्दले एउटा प्रसङ्गमा अर्कै एउटा अर्थ र अर्को प्रसङ्गमा अर्कै अर्थमा देखा पर्दछ, भने त्यसलाई शब्दको अनेकार्थकता भनिन्छ ।

जस्तै :

साँचो - ताल्चा खोल्ने साधन

साँचो- सत्य

” मेसिन

ताल - ढडग /पारा

ताल - पोखरी/ तलाउ

पेटी - घरको पेटी

पेटी- लगाउने पेटी,

ग) विपरीतार्थी अर्थ सम्बन्ध

उल्टो अर्थ दिने शब्दलाई विपरीतार्थी अर्थ सम्बन्ध भनिन्छ । यस्ता शब्दहरूले विद्यार्थीहरूलाई शब्दको विपरीत अर्थ बोध गराउन सहयोग गर्दछ ।

जस्तै :-

अगाडि - पछाडि

अग्लो - होचो

ठुलो - सानो

ज्ञान - अज्ञान

राम्रो - नराम्रो

घ) समावेशात्मक अर्थ सम्बन्ध

भाषामा आफूमा धेरै किसिमका शब्द र तिनका अर्थलाई सामावेश गर्न सक्ने विशेषता भएका शब्दहरू पाइन्छन् त्यसता शब्दहरूलाई समेटेर सामान्यकृत धारणा दिदा पनि शब्दार्थ शिक्षण हुन् सक्छ । जस्तो की फूल भनेर मखमली , गोदवरी समयपत्री आदिको धारणा दिनु त्यस्तै काग, कोइली, मुजुर, ढुकुर आदिलाई चरा भनेर अर्थ दिने प्रयासले विद्यार्थीलाई अर्थबोधमा सजिलो पर्छ ।

ड) समध्वन्यात्मक अर्थ सम्बन्ध

उच्चारणगत समानता भएका ध्वनिको प्रयोगबाट बनेका अर्थ भेदक शब्दलाई समध्वन्यात्मक भनिन्छ । यस अन्तर्गत श्रुतीसमभिन्नार्थक शब्दहरू पर्दछन् जस्तै :-

फुल - अण्डा

फूल - मखमली , सयपत्री आदि फूल विशेष

सिता - भात

सीता - नारीको नाम

च) समरूपयात्मक अर्थ सम्बन्ध

एउटै शब्दले विभिन्न प्रसङ्गमा विभिन्न अर्थ दिन सक्ने शब्दलाई समरूपयात्मक शब्द भनिन्छ । यस्ता शब्द अनेकार्थक हुन सक्छन् । यस्ता शब्दको शिक्षण गर्दा प्रयोग प्रसङ्गको व्याख्या गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

जस्तै :

कल - पानी तान्ने मेसिन

भगडा

लुगा सिउने मेसिन

२.४ शब्दार्थ शिक्षणको महत्त्व र आवश्यकता

भाषा वैज्ञानिक दृष्टिले ध्वनिबाट वर्ण, वर्णबाट अक्षर, अक्षरबाट रूप, रूपबाट शब्द, शब्दबाट पदावली, पदावलीबाट उपवाक्य, उपवाक्यबाट वाक्य, र वाक्यबाट सङ्कथनको निर्माण हुन्छ । यसरी पद-पदावली र वाक्यात्मक तह र अक्षर सङ्कथनका तहसम्मको सुनिश्चित बनौट र शैलीले एउटा निश्चित अर्थ वा अभिप्राय तयार भएको हुन्छ । शब्द-शब्दको प्रयोग बाट वाक्यात्मक वा सङ्कथनात्मक अभिव्यक्ति तयार हुने हुनले भाषिक अर्थ प्रभावमा शब्दको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । (पौडेल, २०६३) ।

भाषा शिक्षण सिकाइका सन्दर्भमा हरेक समयमा शब्दार्थको जानकारी आवश्यक हुन्छ । सिकारुको भाषिक व्यवहारलाई प्रयोजनमुखी र परिष्कारपूर्ण बनाउन शब्दको अर्थ र अभिप्राय बुझ्न आवश्यक हुन्छ । सीमित शब्दभण्डार भएका श्रोताले बक्ताको विचार

बुझन सकदैन उसले सुनेका जानेका र देखेका विषयवस्तुलाई श्रोता सामुन्ने प्रभाकारी रूपले व्यक्त गर्न सकदैन शिक्षण - सिकाइका हरेक समयमा नयाँनयाँ शब्दहरू प्रयोगमा आउँछन् कतिपय शब्दहरू दोहोरिन्छन् । त्यति मात्र होइन एउटै शब्दले विभिन्न संरचनात्मक आकृति लिएर देखा पर्न सक्छ अनि त्यो प्रसङ्गअनुसार बेग्ला बेग्लै अर्थ र अभिप्राय वहन गरेर समेत प्रयोगमा आउने सम्भावना हुन्छ । यिनै विभिन्न कारणहरूले गर्दा भाषाशिक्षणमा शब्दभण्डार क्षमताको यथेष्ट विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ । सीमित शब्दभण्डार भएका व्यक्तिले विभिन्न विषयका ज्ञान आर्जन गर्न सकदैन भने सुनेका पढेका देखेका , कुरालाई प्रभावकारी रूपमा लिखित- मौखिक अभिव्यक्ति दिन पनि सकदैन । सीमित शब्दभण्डारको कारणबाट भाषिक व्यवहारका चारवटै सीपहरू निष्प्रभावी हुन्छन् । यस्तो अवस्थालाई मध्यनजर गरी यस्तो अवस्था आउनबाट जोगाउन शब्दार्थ शिक्षण गर्नु जरुरी हुन्छ (भट्टाराई २०६७) ।

यसरी भाषालाई ग्रहण र अभिव्यक्तिगत दृष्टिले अर्थपूर्ण बनाउन, आशयपूर्ण बनाउन, प्रभाकारी बनाउन र सोही अनुरूपको शब्दको उपयोग गर्ने सिप हासिल गराउन शब्दभण्डार क्षमताको वृद्धि गर्नु भाषा शिक्षणको अनिवार्य कार्य ठहरिन्छ । यसैबाट शब्दभण्डार शिक्षणको प्रयोजन स्वतः स्पष्ट हुन्छ । कुनै पनि भाषा सिक्ने विद्यार्थीले भाषा सिक्ने क्रममा विभिन्न प्रकारका त्रुटि नगरी नसिक्ने हुँदा उनीहरूले प्राप्त गरेको त्रुटिपूर्ण वा स्तरहीन प्रयोगलाई परिमार्जन र परिस्कृत गर्न, शब्दका विविध प्रसङ्गमा देखापर्ने अर्थगत अन्तरसँग परिचित गराउन र त्यस्तो प्रयोगमा प्रवृत्त गराउन शब्दार्थ शिक्षण जरुरी हुन्छ । पहिचानात्मक शब्दभण्डारलाई उत्पादनात्मक शब्दभण्डारमा फेरी भाषिक बोध र अभिव्यक्तिलाई परिमार्जित गर्न पनि शब्दार्थ शिक्षणको आवश्यकता पर्दछ । शब्द तथा शाब्दिक एकाइको समाप्तिगत अर्थसँग परिचित गराई त्यसलाई बोल्दा र लेख्दा उपयुक्त स्थान र सन्दर्भमा प्रयोग गर्न सक्ने क्षमताको विकास र विस्तार गर्न शब्दार्थ शिक्षण आवश्यक हुन्छ । कतिपय उखान टुक्काहरू पनि शाब्दिक अभिप्रायले प्रयुक्त हुन सक्छन् र अर्थलाई विशिष्ट एवम् लाक्षणिक ढङ्गले प्रभावकारी बनाउन व्यवहारमा आइरहन्छन् । उखान टुक्काहरू पदावली वा वाक्यांशका रूपमा देखा परे पनि तिनले शब्दगत एकाइकै काम गरेका हुन्छन । त्यसैले उखान टुक्कालाई पनि शब्दभण्डार शिक्षणकै अङ्ग मानेर शिक्षण गरिनु उपयुक्त हुन्छ (भट्टाराई २०६७) ।

यसरी भाषामा शब्दको औचित्य रहेको हुनाले पनि भाषामा भएका कठिन शब्दहरूको शिक्षण गर्दा अपनाउनु पर्ने विधिहरूको उपयोग गर्न शिक्षकले जान्नु आवश्यक छ । के-कसरी शिक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूले सहजै बुझ्नु सक्दछन् ? शब्दार्थ शिक्षणका सैद्धान्तिक पक्षलाई कसरी व्यवहारमा उतार्न सकिन्छ ? आदि कुरोहरूको अध्ययन गर्न अति आवश्यक भएकाले शब्दार्थ शिक्षणको आवश्यकता रहेको छ । मूलतः शब्दार्थ शिक्षणबाट विचार विनिमयलाई स्तरीय बनाइ शब्दको वाक्यात्मक भूमिका पहिल्याउन शब्दको प्रसङ्गपूर्ण प्रयोगमा अभ्यस्त गराउन ,शब्दको रूपायनात्मक र व्युत्पादनात्मक स्वरूप छुट्याउन , व्यक्तिको विकास गर्न त्रुटिपूर्ण प्रयोगलाई सच्याउन र शब्दभण्डारको विकास गर्न शब्दार्थ शिक्षणको आवश्यक छ (शर्मा र पौडेल २०६०) ।

२.५ शब्दार्थ शिक्षणका विधिहरू

भाषा विचार विनिमयको माध्यम हो । अर्थ सहितको भाषिक अभिव्यक्तिको न्यूनतम एकाइ शब्द हो । भाषामा विभिन्न प्रकारका शब्दहरू हुन्छन् । प्रयोग सन्दर्भ र तात्पर्य अनुसार शब्द प्रयोग गर्न सक्ने क्षमता विकसित गराउनका लागि गरिने शिक्षणलाई शब्दार्थ शिक्षण भनिन्छ । शिक्षणीय शब्दको प्रकृति हेरी भिन्न भिन्न तरिका र विधिहरू अपनाएर शब्दार्थ शिक्षण गर्न सकिन्छ र एकै प्रकृतिका शब्दलाई पनि एकभन्दा बढी विधि र प्रक्रियाहरूको उपयोग गरेर शिक्षण गर्न सकिन्छ । शब्दको प्रकृतिलाई ठम्याएर शिक्षण गर्ने तरिका अपनाउन सक्दा समय र श्रमको सदुपयोग हुन्छ र प्रभावकारी शिक्षण हुन सक्छ ।

भाषाको कुनैपनि पुस्तकमा विषयवस्तु शब्दभण्डार र सङ्कथनको नियन्त्रण गरिएको हुन्छ । भाषाका पुस्तकमा करिब २० प्रतिशत नयाँ शब्द थपेट भएका हुन्छन् भने ८० प्रतिशत विद्यार्थीको अनुभवको सेरोफेरो भित्रका हुन्छन् । यसरी विद्यार्थीहरूमा भएको शब्दभण्डार क्षमताको पहिचान गरी नयाँ शब्दहरूलाई ती शब्दहरूको संरचनागत अर्थसँग परिचित तुल्याउदै लैजानु आवश्यक हुन्छ र त्यस्ता नयाँ शब्दहरूसँग विद्यार्थीहरूलाई परिचित गराउदै लैजाने क्रममा यसरी नै गराउने भन्ने प्रश्नको वस्तुनिष्ठ जवाफ दिन गाह्रो पर्ने भएपनि शिक्षणका उपयुक्त क्रम यसप्रकार पाउन सकिन्छ ।

क) पाठयांशलाई सस्वरवाचन गराउने ।

ख) उच्चारणमा कठिन हुने शब्दहरू छनौट गराउने र शिक्षकले कालो पाटीमा टिप्पै जाने ।

ग) सही उच्चारणको अभ्यास गराउने ।

सर्वप्रथम कक्षामा विद्यार्थीहरू मध्येबाट एकजना विद्यार्थीलाई पढ्न लगाउने र अन्य लाई उसले पढ्दा कहाँ त्रुटी गर्छ, उसले गरेका उच्चारणगत त्रुटी पहिल्याउन निर्देशन दिने र त्यस्ता उच्चारणगत त्रुटीपूर्ण शब्दलाई कालोपाटीमा टिप्दै जाने अथवा/सबै विद्यार्थीहरूलाई मौन वाचन गर्न लगाई अफ्यारा शब्दहरू छनौट गर्न लगाउने । ती उच्चारणमा अफ्यारा भएका शब्दहरूलाई शिक्षकले कालोपाटीमा लेखी आदर्श उच्चारण गरेर सुनाउने र सोही अनुसार विद्यार्थी माझ सामूहिक तथा व्यक्तिगत रूपमा उच्चारणको अभ्यास गराउन आवश्यक हुन्छ । यसपश्चात निर्दिष्ट पाठयांशको पुनः सस्वरवाचन को अभ्यास गराउन पनि सकिन्छ । यसरी चरणवद्ध रूपमा अभ्यास गराएपछि सर्वप्रथम ती अफ्यारा शब्दको अर्थ पहिले विद्यार्थीहरू माझबाट नै भन्ने अवसर दिन सकिन्छ र उनीहरू माझबाट नआएमा वा उनीहरूबाट आएको जवाफलाई समेट्दै शब्दपत्ती र वाक्यपत्तीको प्रयोग गरी शब्दार्थ शिक्षण प्रभावकारी गर्नु पर्छ । यसरी शब्दार्थ शिक्षण गर्दा सर्वप्रथम त्यसको उच्चारण, अर्थ सँगसँगै वाक्यमा समेत प्रयोग गरी चरणवद्ध रूपमा शिक्षण गर्नु प्रभावकारी मानिन्छ, तसर्थ शब्दार्थ शिक्षण पश्चात सस्वरवाचनको अभ्यास गराउन पनि सकिन्छ, शब्दोच्चारण, शब्दार्थ र सस्वर पाठको क्रममा जाँदा प्रत्येक पहिला क्रियाकलापले दोस्रो क्रियाकलापलाई सघाउ पुऱ्याउँदछ । यसरी विविध उपायद्वारा शब्दार्थ शिक्षण गरिसकेपछि अन्तमा वाक्यमा प्रयोग गर्न गराउन अनिवार्य हुन्छ । शब्दार्थ शिक्षणका केही प्रमुख विधिहरू तल उल्लेख गरिएको छ :

२.५.१ पर्यायवाचीकरण

विद्यार्थी पूर्वानुभावसँग सम्बद्ध शब्दहरूको रूपहरू देखाएर वा बताएर शब्दार्थ - शिक्षण गर्न सकिन्छ । जस्तै ; सडक - बाटो, जंगल - वन, केश - कपाल, सूर्य - रबी, नेत्र - नय, युवती - तरुणी, पाद - खुट्टा आदि । यस्तो तरिका अपनाउँदा प्रकरणगत अथवा सन्दर्भगत भिन्नता नहुने गरी शिक्षण गर्न भने शिक्षक सधै सचेत रहनु आवश्यक हुन्छ । पर्यायवाचिताको हिसाबले सबै शब्दका ठ्याक्कै पर्याय पाउन गाह्रो हुन्छ ; त्यसैले पर्यायवाची शब्द नदिइ हुन्न भन्ने धारणाबाट शिक्षक मुक्त हुनु आवश्यक छ र आवश्यक भएका मात्र यसको उपयोग गर्नुपर्छ । यस मानेमा दोस्रो भाषाका रूपमा भाषाशिक्षण

गरिएको छ अथवा द्विभाषिक किसिमको कक्षा छ भने विद्यार्थीको पहिलो भाषाका शब्दहरूलाई पनि पर्यायवाची बनाएर उपयोग गर्न सकिन्छ ।

२.५.२ आर्थीकरण

शिक्षणीय शब्दको अर्थ वा आशय बताउने प्रक्रियालाई आर्थीकरण भनिन्छ ।

जस्तै:

शब्द	अर्थ
त्याग	त्याग्ने वा छाड्ने काम
चन्चल	चकचक गरिरहने स्वभाव
चर्खा	चक्र जस्तो पाङ्गोद्वारा कपासबाट धागो कात्ने घरेलु यन्त्र

आर्थीकरण विधिको प्रयोग गरी शिक्षण गर्दा शिक्षणीय शब्दभन्दा जटिल नहुने गरी शब्दवर्गीय भिन्नता नहुने गरी विद्यार्थीले जानेकै शब्दको प्रयोग गरेर आशय बताउन शिक्षक सजग रहनु पर्दछ ।

२.५.३ परिभाषीकरण

कतिपय शब्दहरूको प्रयोग विशिष्ट अर्थमा भएको हुन्छ । यस्ता शब्दहरू प्रयोग गर्ने वित्तिकै सुबोध्य नभई तिनका अर्थबोधका निमित्त परिभाषित गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्ता शब्दहरूलाई पारिभाषीक शब्द भनिन्छ । परिभाषीक शब्द भित्र प्रविधि अर्थात ज्ञानविज्ञानका क्षेत्रमा प्रचलित शब्दहरूवा प्राविधिक शब्दहरू पनि पर्दछन् । यस्ता शब्दहरूको शिक्षण गर्दा परिभाषाको आवश्यकता पर्दछ , साथै शब्द प्रयोगको विषयक्षेत्रलाई ध्यानदिएर परिभाषा दिनु आवश्यक हुन्छ ।

जस्तै :

रहजनी - बाटाघाटामा एकान्त पारी डकैत गर्ने काम ।

असंलग्न - कुनै पनि गुट वा दलको पक्षमा नरहरेको वा तटस्थ बसेको ।

२.५.४ विपरीतार्थीकरण

कतिपय शब्दको अर्थ बुझाउन तिनीहरूको उल्टो अर्थ दिने शब्द सहयोगी हुन्छ । विद्यार्थीहरूमा कुनै शब्दको बोध गराउन विपरीतार्थ शब्द दिएर शिक्षण गर्न उपयुक्त हुन्छ , तर सबै शब्दहरू विपरीत अर्थका माध्यमले अर्थ स्पष्ट पार्न सकिने खालका चाहिँ हुदैनन् ।

त्यसैले जुन जुन शब्दहरू विपरीत अर्थका माध्यमद्वारा अर्थबोध गराउन बढी उपयुक्त हुन्छन् त्यस्ता शब्दहरूको अर्थ शिक्षण गर्न मात्र यो विधिको उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

जस्तै :

शब्द	अर्थ
रात	दिन
धनी	गरिब
उज्यालो	अँध्यारो

२.५.५ अनेकार्थीकरण

एउटै शब्दको प्रयोग तथा सन्दर्भ अनुसार फरक-फरक अर्थ लाग्छ । यस्ता शब्दहरूको अर्थ शिक्षण गर्दा शब्दले दिने भिन्न-भिन्न अर्थ अनुसारका अलग-अलग वाक्य संरचना गरेर अनेकार्थता देखाई शब्दको बहनगर्न सक्ने विविध अर्थहरू बताई दिनु उपयुक्त हुन्छ ।

जस्तै :

साँचो - हिजोआज साँचो बोल्ने मानिस बिरलै पाइन्छ ।

साँचो - चोरको विगबिगी छ ढोकामा साँचो लगाउनु है ।

२.५.६ समावेशीकरण

भाषामा आफूमा धेरै किसिमका शब्द र तिनका अर्थलाई समावेश गर्न सक्ने विशेषता भएका शब्दहरू पाइन्छ । केन्द्रित वा आधारभूत प्रकृतिका यस्ता शब्दहरूको अर्थ शिक्षण गर्न ती शब्दहरूले आफूभित्र समेट्न सक्ने शब्दहरू दिएर अर्थ स्पष्ट पार्न सकिन्छ ।

जस्तै :

चरा- मुनाल , डाँफे , परेवा , ढुकुर

काग आदि

फर्निचर - कुर्सी , टेबुल , बेन्च ,दराज , डेक्स आदि

२.५.७ वस्तु प्रत्यक्षीकरण :

विद्यार्थीहरूका अनुभवका सेरोफेरोभिन्न नपरेका विभिन्न किसिमका वस्तु तथा धारणाको प्रतिनिधित्व गर्ने चित्रहरू वा कक्षामा ल्याउन सम्भव भएमा स्वयम् वस्तुहरू नै अथवा वस्तुका मोडेल वा प्रतिमूर्तिहरू ल्याएर देखाइ वस्तुबोधको धारणा बसाउन सकिन्छ । केही शब्दहरू विद्यार्थीका चिरपरिचित धारणा र अनुभव भन्दा बहिरका वस्तु र विषय सम्बद्ध अर्थ बहन गर्ने खालका हुन्छन् । यस्ता शब्दहरूको शिक्षण गर्दा बयान र व्याख्या वा परिभाषाभन्दा सम्बन्धित वस्तु दृश्यात्मक रूपमा अवलोक गर्न सकिने किसिमका चित्र तस्विर वा प्रतिमूर्तिहरू धेरै प्रभावकारी हुन्छन् । यसरी दृश्यात्मक प्रत्यक्षीकरणको माध्यमले बसेको अर्थ धारणा चिरस्थायी हुन्छ ।

जस्तै : विभिन्न किसिका सागसब्जीको नाम सिस्नु, कुरिलो आदिको धारणा बसाल्न त्यहि वस्तुको प्रयोग गर्न सकिन्छ भने विभिन्न किसिमका जनावर जस्तै बाघ ,भालु, हात्ती, गाई चराहरू ,पहाड, नदी आदिको धारणा त्यसको चित्र कक्षामा ल्याएर पनि धारणा बसाल्न सकिन्छ ।

२.५.८ आङ्गिक प्रदर्शन /नाटकीकरण :

भाषामा कतिपय अमूर्त शब्द क्रियावाचक शब्द र अनुकरणात्मक शब्दहरूको अर्थबोध गराउन अन्य विधिभन्दा आङ्गिक प्रदर्शन वा नाटकीकरण विधि बढी उपयुक्त हुन सक्छ । हाउभाउ प्रदर्शन , अभिनय , अङ्ग सञ्चालन मुखमुद्रा एवम् उच्चारणसमेत दुरूस्त हुने गरी ती शब्द आशय ,अभिप्राय र अर्थलाई प्रभावकारी ढङ्गले विद्यार्थीहरूमा प्रक्षेपण गर्न सकिन्छ । यो विधि शिक्षणमा विविधता ल्याउन र रूचिकर बनाउन पनि महत्वपूर्ण किसिमको हुन्छ । परिक्रमा , मुसुक्क , जङ्गिनु , हुर्याउनु जस्ता शब्दहरूको शिक्षणमा यो विधि नै बढी उपयुक्त हुन्छ ।

२.५.९ : व्युत्पत्तीकरण

भाषामा व्युत्पन्न शब्दहरूको वाहुल्य हुन्छ । शब्दार्थ शिक्षणमा यस विधिलाई पनि उपयोगी विधिको रूपमा लिन सकिन्छ र समस्त शब्द द्वित्व शब्द , सन्धि भई बनेका शब्द उपसर्ग लागेर बनेका शब्द परसर्ग लागेर बनेका शब्द तथा रूपायन प्रक्रियाद्वारा बनेका शब्दहरूको अर्थशिक्षण गर्न यसता प्रक्रियाबाट बनेका शब्दहरूको विग्रह गरी व्युत्पादन

प्रक्रियालाई देखाउँदा अर्थ बुझाउन सजिलो हुन्छ । त्यसैले शब्द निर्माण प्रक्रिया देखाएर शब्दार्थ स्पष्ट पार्न अरू तरिकाबाट भन्दा सजिलो हुन्छ ।

जस्तै:

शब्द	व्युत्पादित रूप /विग्रह /विच्छेदन	व्युत्पादन प्रक्रिया
गहुँगोरो	गहुँ भै गोरो	समास
प्रचार	प्र + चार	उपसर्ग
रसीलो	रस + ईलो	प्रत्यय

२.५.१० प्रयोग व्याख्यीकरण :

विशेषगरी शब्दको सन्दर्भपरक अर्थ स्पष्ट गर्नका लागि यो तरिका अपनाउनु सकिन्छ । शब्दको विविध प्रसङ्गका बेग्ला बेग्लै अर्थ हुन सक्छन् । शब्दको प्रसङ्ग निरपेक्ष रूपमा अर्थ र अभिप्राय दिने अन्य प्रयासभन्दा यो उपायले शब्दको प्रसङ्गपूर्ण अर्थ दिने काममा सघाउ पुऱ्याउन सक्छ । शब्दकोषले आँखा शब्दका विभिन्न अर्थ देखाएको छ । ती सबै प्रसङ्ग अनुसारका अर्थ हुन । तिनीहरूलाई यस प्रकार देखाइएको छ ।

आँखा- (स.अक्षि ,ना)

१. रूप -रङ्ग आकार - प्रकार र विस्तार आदिको ज्ञान गर्ने ।
२. शरीरको प्रधान अंग वा इन्द्रिय ।
३. उखु ,बाँस, निगाला जस्ता वस्तुको,जोर्ती , जोर्नीको गाँठो ,आँख्लो
४. अन्नो , पिलो आदि खालका खटिराको भित्र रगत र पिप गाँठिएर बनेको डल्लो खिल , गिर्खोको मूल
५. मनको भित्री शक्ति आत्मिक शक्ति ,विवेक ,विवेचना गर्न सक्ने शक्ति ।

यी सम्पूर्ण अर्थले आँखा को विविध प्रसङ्गलाई जनाउँछ । यसरी एउटा सन्दर्भमा एउटा अर्थ र अर्को सन्दर्भमा गरेर सिकाउने प्रयास गरियो भने शब्दार्थ शिक्षण सरल हुन जान्छ । नेपाललाई दुई ढुङ्गाको तरुल जस्तो मानिएको छ ।

मैले काठमाडौँ गएर पढ्ने भन्ने कुरा पनि छेपाराको उखान जस्तै भयो ।

उपयुक्त वाक्यमा “दुई ढुङ्गाको तरुल ” र “छेपाराको उखान” जस्ता पदावलीको अर्थ वा आशय स्पष्ट गर्न व्याख्या अपेक्षित छ ।

अध्याय तीन

व्याख्या तथा विश्लेषण

३.१ परिचय

शोधकार्यमा राखिएका उद्देश्यहरू पूरा गर्ने क्रममा यस अध्यायमा व्याख्या विश्लेषण राखिएको छ । वर्तमान अवस्थामा सञ्चालनमा रहेको मोरङ्ग जिल्लाका विभिन्न विद्यालयहरूमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षकहरूले शिक्षण गर्ने क्रममा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा अपनाएका विधि र क्रियाकलापको कक्षाअवलोकन, र प्रश्नावली फारममा शिक्षकहरूले दिएको उत्तरहरूको विश्लेषण यस अन्तर्गत गरिएको छ । साथै कक्षाअवलोकन र प्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई विभिन्न शीर्षकहरूमा राखी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ विद्यालय र शिक्षकको विवरण

तालिका - १

विद्यालय र शिक्षकको विवरण

विद्यालयको किसिम	शिक्षकको किसिम		जम्मा
	तालिम प्राप्त	तालिम अप्राप्त	
सामूदायिक विद्यालय	४	१	५
निजी विद्यालय	४	१	५
जम्मा	८	२	१०

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिका अनुसार तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि छनोट गरिएका अनुसार मोरङ्ग जिल्लाका विभिन्न विद्यालयमा जम्मा ५ वटा निजी विद्यालयहरू रहेका छन् भने सामुदायिक विद्यालयहरू पनि ५ वटै रहेका छन् । नेपाली विषय अन्तर्गतका शिक्षकहरू पनि १/१ जना गरि निजी विद्यालयका ५ र सामुदायिक विद्यालयका ५ गरी जम्मा १० जना रहेका छन् । तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा मा.वि तहमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्ने महिला शिक्षक भने एकदमै न्यून रहेको पाइयो । त्यस्तै तालिमप्राप्त शिक्षक निजीमा ४ र सामुदायिकमा ४

जना गरी जम्मा ८ जना पाइयो भने तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू सामुदायिक विद्यालयका १ र निजी विद्यालय १ गरी जम्मा २ जना रहेको पाइयो ।

यसरी मोरङ जिल्लाका विभिन्न विद्यालयहरूको तथ्याङ्कलाई हेर्दा निजी र सामुदायिक दुवै प्रकारका विद्यालयहरूमा तालिमप्राप्त शिक्षको बाहुल्य रहेको देखिन्छ । तालिम प्राप्त शिक्षकहरू भन्नाले नेपाल सरकारबाट सञ्चालित १० महिने तालिम पूरा गरेका अथवा शिक्षाशास्त्र सङ्कायबाट स्नातक तह वा स्नातकोत्तर तह उर्तिण गरेका शिक्षकहरूलाई लिइएको छ ।

३.३ कक्षा अवलोकन फारम र शिक्षकप्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्याङ्क विश्लेषण

यस अध्ययनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि शिक्षक प्रश्नावली फारम नमुना छनोट गरिएका विद्यालयका मा.वि. तहमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूमा राखिएको थियो । यिनै विविध शीर्षकगत प्रश्नहरूबाट प्राप्त उत्तरलाई प्रतिशतमा देखाइएको छ । कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई पनि सँगै यी दुबैबाट प्राप्त नतिजालाई तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

३.३.१ पाठयोजना

नमुना छनोटमा परेका विद्यालयहरूमा शब्दार्थ शिक्षणको कक्षाअवलोकन गर्दा पाठयोजना तयार गरेको वा नगरेको तथ्यलाई निम्न तालिकामा देखाएको छ ।

तालिका -२

३.३.१.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयका शिक्षक		
बनाउने	नबाउने	जम्मा	बनाउने	नबाउने	जम्मा
४	१	५	३	२	५
८०%	२० %	१०० %	६० %	४० %	१०० %

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयमा जम्मा ५ जना शिक्षकहरू मध्ये ४ जना (८०%) ले पाठयोजना बनाएको पाइयो भने १ जना (२०%) ले नबनाएको पाइयो ।

त्यस्तै गरी निजी विद्यालयहरूमा भने ३ जना (६०%) ले पाठयोजना बनाएको देखियो र २ जना (४०%) शिक्षकले सधैं पाठयोजना बनाउने सम्भव नहुने कुरा बताउनुभयो । यस तालिकाबाट निजी विद्यालयका भन्दा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूले पाठयोजना अनुसार शिक्षण गर्ने गर्दा रहेछन भन्ने कुरा स्पष्ट हुन गयो ।

तालिका -३

३.३.१.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
बनाउँछु	बनाउँदिन	जम्मा	बनाउँछु	बनाउँदिन	जम्मा
६	२	८	२	-	२
७५%	२५%	१००%	१००%	-	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

कक्षा अवलोकन फारमबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा तयार पारिएको माथिको तालिका अनुसार शब्दार्थ शिक्षण गर्दा तालिम प्राप्त शिक्षकमध्ये ६ जना (७५%) ले पाठयोजना सधैं तयार गर्न सम्भाव हुने कुरा बताएका छन् । त्यस्तै तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूमध्ये २ जना (१००%) ले सधैं बनाएर शब्दार्थ शिक्षण गर्ने । सम्भव नहुने कुरा बताए । तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूमध्ये २ जना (१००%) ले सधैं पाठयोजना बनाएर शिक्षण गर्ने कुरा बताए । यसबाट तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू लाई पनि पाठयोजन सम्बन्धी ज्ञान भएको कुरा थाहा हुने गयो ।

३.३.२ पूर्व पाठमा आधारित

कक्षा अलोकनका क्रममा पूर्वपाठमा आधारित प्राप्त तथ्याङ्कहरू निम्नलिखित रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका -४

३.३.२.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयको तुलना

निजी विद्यालय			सामुदायिक विद्यालय		
पूर्व पाठमा आधारित भएर	सम्बन्धित विषयवस्तु बाट	जम्मा	पूर्व पाठमा आधारित भएर	सम्बन्धित विषयवस्तु बाट	जम्मा
५	-	५	५	-	५
१००%	-	१००%	१००%	-	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन -२०६९

कक्षा अवलोकन फारमबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा तयार पारिएको माथिको तालिका अनुसार निजी विद्यालयमा ५ जना शिक्षकमध्ये ५ जना (१००%) सबै शिक्षकहरूले र सामुदायिक विद्यालयका पनि ५ जना शिक्षकहरूमध्ये ५ जना (१००%) शिक्षकहरू ले नै पूर्वपाठमा आधारित भएर शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा निजी र समुदायिक विद्यालयहरूमा पूर्वपाठमा आधारित रहेर नै शिक्षण गरेको पाइयो ।

तालिका -५

३.३.२.२ तालिमप्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिमप्राप्त शिक्षक			तालिमअप्राप्त शिक्षक		
पूर्व पाठमा आधारित भएर	सम्बन्धित विषयवस्तु बाटै	जम्मा	पूर्व पाठमा आधारित भएर	सम्बन्धित विषयवस्तु बाटै	जम्मा
६	२	८	१	१	२
७५%	२५%	१००%	५०%	५०%	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन -२०६९

माथिको तालिकाबाट के प्रष्ट हुन्छ भने तालिमप्राप्त शिक्षक ६ जना (७५%) ले पूर्वपाठमा आधारित भएर शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो । २ जना शिक्षकले सम्बन्धित विषयवस्तु बाटै शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो । त्यसैगरि तालिम अप्राप्त शिक्षक मध्ये १ जना (५०%) ले पूर्वपाठमा आधारित भएर शिक्षण गरेको पाइयो भने १ जना (५०%) ले शिक्षण सम्बन्धित विषयवस्तु बाटै शब्दार्थशिक्षण गरेको पाइयो ।

यसरी हेर्दा मा.वि. तहमा शिक्षण गर्ने तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू मध्ये शब्दार्थशिक्षणमा तालिम अप्राप्त शिक्षक भन्दा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले बढी मात्रमा पूर्व पाठमा आधारित भएर शिक्षण गरेको पाइयो ।

३.३.३ विषयवस्तु केन्द्रित

शब्दार्थशिक्षणका क्रममा विषयवस्तुमा केन्द्रित अवलोकन फारमबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरू निम्नलिखित रूपमा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

तालिका - ६

३.३.३.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालय			निजी विद्यालय		
विषय वस्तुमा केन्द्रित	विषयवस्तुमा केन्द्रित नभएको	जम्मा	विषयवस्तुमा केन्द्रित	विषयवस्तुमा केन्द्रित नभएको	जम्मा
४	१	५	५	-	५
८०%	२०%	१००%	१००%	-	१००%

स्रोत: स्थलगत भ्रमण २०६९

कक्षा अवलोकन फारमबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा तयार पारिएको तालिका अनुसार सामुदायिक विद्यालयमा ५ जना १००% शिक्षक मध्ये ४ जना (८०%) ले विषयवस्तुमा केन्द्रित भएर शब्दार्थ शिक्षण गरेका छन् भने १ जना (२०%) ले भने विषयवस्तुमा केन्द्रित नभई शिक्षण गरेका छन् त्यसैगरी निजी विद्यालयका शिक्षकहरूमा भने ५ जना (१००%) ले नै विषय वस्तुमा केन्द्रित भएर शब्दार्थ शिक्षण गरेका छन्। यसरी निजी र सरकारी विद्यालयका शिक्षकहरूमध्ये निजी विद्यालयका शिक्षकहरूले विषयवस्तुमा बढी केन्द्रित भएर शिक्षण गरेको पाइयो।

तालिका - ७

३.३.३.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
विषय वस्तुमा केन्द्रित	विषयवस्तुमा केन्द्रित नभएको	जम्मा	विषयवस्तुमा केन्द्रित	विषयवस्तुमा केन्द्रित नभएको	जम्मा
७	१	८	२	-	२
८७.५%	१२.५%	१००%	१००%	-	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिका अनुसार तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकबीच तुलना गर्दा तालिमप्राप्त शिक्षक ७ जना (८७.५%) ले भने विषयवस्तुमा केन्द्रित भई शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो भने १ जना (१२.५%) ले भने विषयवस्तुमा केन्द्रित नभई शिक्षण गरेको

पाइयो । त्यस्तैगरी तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू २ जना शिक्षक मध्ये दुवै जना (१००%) ले नै विषयवस्तुमा केन्द्रित रहेर शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो ।

३.३.४ समय विभाजन

तालिका - ८

३.३.४.१ निजी र सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकको तुलना

निजी विद्यालयका शिक्षक			सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक		
समय विभाजन गरेको	समय विभाजन नगरेको	जम्मा	समय विभाजन गरेको	समय विभाजन नगरेको	जम्मा
५	-	५	४	१	५
१००%	-	१००%	८०%	२०%	१००%

स्रोत :स्थलगत अध्यय २०६९

माथिको तालिका अनुसार निजी र सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूबीच समय विभाजनका आधारमा कक्षा अवलोकनबाट ५ जना (१००%) निजी विद्यालयका सबै शिक्षकहरूले समय विभाजन गरी शब्दार्थ शिक्षण गरेका छन् भने सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूमध्ये ४ जना (८०%) समय विभाजनलाई ध्यान दिएर शब्दार्थ शिक्षण गरेका छन् भने १ जना (२०%) ले भने समयको ख्याल नगरी शिक्षण गरेका छन् ।

यसरी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकभन्दा निजी विद्यालयका शिक्षकहरूले समयलाई राम्ररी बुझेर समयको विभाजन गरी शिक्षण गरेको पाइयो ।

तालिका - ९

३.३.४.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकहरूको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
समय विभाजन गरेको	समय विभाजन नगरेको	जम्मा	समय विभाजन गरेको	समय विभाजन नगरेको	जम्मा
८	-	८	१	१	२
१००%	-	१००%	५०%	५०%	१००%

स्रोत स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकालाई व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा तालिम प्राप्त शिक्षक ८ जना (१००%) ले नै समयविभाजन गरेर शब्दार्थ शिक्षण गरेका छन् । त्यस्तै तालिम अप्राप्त २ जना (१००%) मध्ये १ जना (५०%) ले समय विभाजन नगरी शब्दार्थ शिक्षण गरेको देखियो यसरी हेर्दा तालिम प्राप्त शिक्षकहरू समयको महत्त्व बुझी शिक्षण गरेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू मध्ये (५०%) ले मात्र समयको उचित सदुपयोग गरी समय विभाजन गरी शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो ।

३.३.५ शब्दको उच्चारण

तालिका -१०

३.३.५.१: सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				निजी विद्यालयका शिक्षक			
लगाउँछु	केही शब्दको मात्र लगाउँछु	लगाउँदिन	जम्मा	लगाउँछु	केही शब्दको मात्र लगाउँछु	लगाउँदिन	जम्मा
३	२	-	५	३	२	-	५
६०%	४०%	-	१००%	६०%	४०%	-	१००%

स्रोत स्थलगत अध्ययन - २०६९

माथिको तालिकालाई व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा सामुदायिक विद्यालयका जम्मा ५ जना (१००%) शिक्षक मध्ये ३ जना (६०%) ले शब्दको उच्चारण गर्न लगाएको र बाँकी २ जना (४०%)ले उच्चारणमा कठिन हुने केही शब्दको मात्र उच्चारण गर्न लगाएको पाइयो । निजी विद्यालयका ५ जना (१००%) शिक्षकहरू मध्ये ३ जना (६०%) ले सम्पूर्ण शब्दको उच्चारण गर्न लगाएको पाइयो भने बाँकी २ जना (४०%) ले केही कठिन शब्दहरूको मात्र उच्चारण गर्न लगाएको पाइयो ।

यसरी माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा शब्दको उच्चारण शिक्षणमा सामुदायिक र निजी दुबै विद्यालयको शिक्षकहरूको अवस्था उस्तै किसिमको देखिएका छन् ।

तालिका - ११

३.३.५.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक				तालिम अप्राप्त शिक्षक			
लगाउँछु	केही शब्दको मात्र लगाउँछु	लगाउँदैन	जम्मा	लगाउँछु	केही शब्दको मात्र लगाउँछु	लगाउँदैन	जम्मा
८	-	-	८	१	१	-	२
१००%	-	-	१००%	५०%	५०%	-	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिका अनुसार तालिम प्राप्त ८ जना शिक्षकहरूमध्ये ८ जना (१००%) ले नै शब्दको उच्चारण गर्न लगाएको पाइयो भने तालिमअप्राप्त शिक्षकहरू मध्ये १ जना (५०%) ले सम्पूर्ण शब्दको उच्चारण गर्न लगाउने र बाँकी १ जना (५०%) ले भने कठिन शब्दको मात्र उच्चारण गर्न लगाएका छन् ।

यसरी हेर्दा तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूमा भन्दा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूमा शब्द उच्चारण सम्बन्धी ज्ञान भएको कुरा पाइयो ।

३.३.६ शब्दको अर्थ

शब्दार्थ शिक्षणका विविध प्रयोजनलाई कसरी प्रभावकारी रूपमा शिक्षण गरिएको सो कुरा कक्षाअवलोकन बाट शब्दार्थ शिक्षणको प्राप्त तथ्याङ्कहरू निम्नलिखित रूपमा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

तालिका -१२

३.३.६. १ सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक					निजी विद्यालयका शिक्षक				
गर्छु	कठिन शब्द भए मात्र गर्छु	कितावमा नै दिएको हुन्छ	गर्दैन	जम्मा	गर्छु	कठिन शब्द भएमात्र गर्छु	कितावमा नै दिएका हुन्छ	गर्दैन	जम्मा
४	१	-	-	५	२	३	-	-	५
८०%	२०%	-	-	१००%	४०%	६०%	-	-	१००%

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकालाई व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा सामुदायिक विद्यालयका सम्पूर्ण शिक्षकहरूले शब्दार्थ शिक्षण गर्ने गरेको कुरा बताए किनकी शब्दको अर्थ विना विद्यार्थीहरूले पठनबोध गर्न नसक्ने बताए । सबै शब्दको अर्थ भनिदिने सामुदायिक विद्यालयका ४ जना (८०%) शिक्षक पाइयो भने १ जना (२०%) ले भने कठिन शब्द भए मात्र अर्थ बताईदिने गरेको पाइयो । त्यसैगरी निजी विद्यालयहरूको पनि शब्दार्थ शिक्षण सम्बन्धी मत एकै खालको पाइयो र निजी विद्यालयका शिक्षक २ जना (४०%) ले सबै शब्दको अर्थ बताईदिने गरेको पाइयो भने तीन जना (६०%) ले भने कठिन शब्दको मात्र बताईदिएको पाइयो ।

तालिका - १३

३.३.६.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक					तालिम अप्राप्त शिक्षक				
गर्छु	कठिन शब्द भए मात्र गर्छु	किताव मा नै दिएको हुन्छ	गर्दिन	जम्मा	गर्छु	कठिन शब्द भएमात्र गर्छु	किताव मा नै दिएका हुन्छ	गर्दिन	जम्मा
५	३	-	-	८	१	१	-	-	२
६२.५%	३७.५%	-	-	१००%	५०%	५०%	-	-	१००%

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६९

कक्षा अवलोकनको माध्यमबाट तयार पारिएको माथिको तालिकाबाट के स्पष्ट हुन्छ भने तालिमप्राप्त शिक्षकमध्ये ५ जना (६२.५%) ले सबै शब्दको अर्थ बताईदिएका छन् भने ३ जना (३७.५%) ले कठिन शब्दको मात्र अर्थ बताईदिएको पाइयो । त्यस्तै गरि तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू मध्ये १ जना (५०%) ले अनिवार्य रूपमा सबै शब्दहरूको अर्थ बताईदिएको पाइयो भने १ जना (५०%) ले भने कठिन शब्दको मात्र अर्थ बताईदिने गरेको पाइयो ।

यसरी माथिको तालिकालाई हेर्दा सरकारी वा निजी दुवै विद्यालयका शिक्षकहरूलाई शब्दार्थ सम्बन्धी राम्रो ज्ञान भएको कुरा स्पष्ट हुन जान्छ ।

३.३.७ शब्दको प्रयोग / वाक्यमा प्रयोग

तालिका - १४

३.३.७.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				निजी विद्यालयका शिक्षक			
गर्छु	कठिन शब्दको मात्र गर्छु	गर्दिन	जम्मा	गर्छु	कठिन शब्दको मात्र गर्छु	गर्दिन	जम्मा
३	२	-	५	३	२	-	५
६०%	४०%	-	१००%	६०%	४०%	-	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकाबाट के प्रष्ट हुन्छ भने सामुदायिक विद्यालयका जम्मा ५ जना (१००%) शिक्षक मध्ये ३ जना (६०%) शिक्षकले वाक्यमा शब्दको प्रयोग अनिवार्यरूपमा गरेको पाइयो भने बाँकी २ जना (४०%) ले भने पाठमा भएका कठिन शब्दहरूको मात्र वाक्यमा प्रयोग गरेको देखियो । त्यसैगरी निजी विद्यालयका शिक्षकहरूमा पनि जम्मा ५ जना (१००%) छन् जसमा ३ जना (६०%) ले वाक्यमा शब्दको प्रयोग अनिवार्य रूपमा गरेको पाइयो भने बाँकी २ जना (४०%) ले कठिन शब्दहरूलाई मात्र वाक्यमा प्रयोग गरेको देखियो ।

यस तथ्याङ्कबाट के थाहा हुन्छ भने सामुदायिक विद्यालयका ३ जना (६०%)ले वाक्यमा शब्दको प्रयोग अनिवार्य रूपमा गर्ने र २ जना (४०%) ले भने कठिन शब्दको मात्र गर्ने गरेको पाइयो , त्यसैगरी निजीमा पनि ३ जना (६०%) शिक्षकले वाक्यमा सबैशब्दको प्रयोग गर्ने र अरु २ जना (४०%) ले भने कठिन शब्दको मात्र वाक्यमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा शब्दार्थ शिक्षणमा सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकहरूको अवस्था उस्तै रहेको देखिन्छ ।

तालिका - १५

३.३.७.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक				तालिम अप्राप्त शिक्षक			
गर्छु	कठिन शब्दको मात्र गर्छु	गर्दिन	जम्मा	गर्छु	कठिन शब्दको मात्र गर्छु	गर्दिन	जम्मा
६	२	-	८	—	२	-	२
७५%	२५%	-	१००%	-	१००%	-	१००%

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकालाई व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा तालिमप्राप्त शिक्षक ८ जना (१००%) छन् भने तालिम अप्राप्त शिक्षक २ जना (१००%) रहेका छन् । तालिम प्राप्त शिक्षक मध्ये ६ जना (७५%) ले अभ्यासमा भएको सम्पूर्ण शब्दको वाक्यमा प्रयोग गरेको पाइयो भने २ जना (२५%) ले चाहिँ कठिन शब्दको मात्र वाक्यमा प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त २ जना (१००%) ले भने कठिन शब्दहरूको मात्र वाक्यमा प्रयोग गरेको देखियो । यसरी हेर्दा तालिम अप्राप्त शिक्षक भन्दा तालिमप्राप्त शिक्षकहरूले शब्दार्थ शिक्षण राम्रोसँग गर्नेगरेको देखियो ।

३.४ शिक्षण विधि

कक्षा अवलोकनका क्रममा सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकहरूले विभिन्न शब्दार्थ शिक्षण विधिहरूको प्रयोग गरिएको पाइयो, जसलाई समग्ररूपमा तालिका नं - १६ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं	विद्यालय	विद्यार्थी संख्या	किसिम	पर्यायावाचिककरण	आर्थिककरण	परिभाषीकरण	विपरितार्थीकरण	अनेकार्थीकरण	समावेशीकरण	वस्तुप्रत्यक्षीकरण	आङ्गीकप्रदर्शन	व्युत्पत्तीकरण	प्रयोगव्याख्यीकरण	प्रयोगअभ्यासीकरण	अन्य
१	श्री मनोहर जनता उ.मा.वि	५९	सामुदायिक												
२	श्री भगवती उ.मा.वि	७६	सामुदायिक												
३	श्री जनता उ.मा.वि	६५	सामुदायिक												
४	श्री मच्छिन्द्र उ.मा.वि	६४	सामुदायिक												
५	श्री पञ्चायत उ.मा.वि.	९५	सामुदायिक												
६	रिलाइन्स अंग्रजी मा.वि.	२८	निजी												
७	मदर मधुमल्ला अंग्रजी मा.वि.	१८	निजी												
८	भानुमेमोरियल अंग्रजी मा.वि.	१०	निजी												
९	शिद्धार्थ अंग्रजी मा.वि	३२	निजी												
१०	बाल्मिकी उ.मा.वि	३०	निजी												

स्रोत : स्थलगत अभ्ययन

माथिको तालिकालाई हेर्दा निजी तथा सामुदायिक गरी जम्मा १० वटा विद्यालयहरूमा पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग ८ जना शिक्षकहरूले मात्र गरेको पाइयो । आर्थीकरण विधिको प्रयोग जम्मा ४ जनाले मात्र गरेको पाइयो । परिभाषीकरण विधिको प्रयोग जम्मा ५ जना शिक्षकले गरेका छन् । विपरीतार्थीकरण विधिको प्रयोग सबै शिक्षकहरूले गरेका छन् । अनेकार्थीकरण विधिको प्रयोग जम्मा ६ जना शिक्षकहरूले मात्र गरेको पाइयो ।

समावेशीकरण र वस्तु प्रत्यक्षीकरण विधीहरूको प्रयोग भने १० वटै विद्यालयहरूमा नै गरिएको पाइएन ।

आङ्गिक अथवा प्रदर्शन वा नाटकीकरण विधि भने जम्मा ४ जना शिक्षकहरूले मात्र गरिएको पाइयो । व्युत्पत्तीकरण विधि ६ जना शिक्षकहरूले गरेको पाइयो । प्रयोग व्याख्यीकरण विधि जम्मा ६ जना शिक्षकहरूले मात्र गरेको पाइयो भने प्रयोग अभ्यासीकरण विधि भने सबै शिक्षकहरूले गरेको पाइयो । जसले गर्दा उक्त विधिको सबैतिर राम्रो बाहुल्य रहन गएको देखियो ।

३.४.१ पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग

तलिका -१७

३.४.१.१ : सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालय			निजी विद्यालय		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
५	-	५	३	२	५
१००%		१००%	६०%	४०%	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण गर्दा सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकहरूमध्ये सामुदायिक विद्यालयका जम्मा ५ जना (१००%) शिक्षकहरूमध्ये सबै जनाले पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी निजी विद्यालयका शिक्षकहरू मध्ये

३ जना (६०%) ले पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग गरेको र २ जना (४०%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो ।

यसरी हेर्दा निजी विद्यालयका शिक्षक भन्दा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूमा उक्त विधिको प्रयोगमा बाहुल्यता रहेको पाइयो ।

तालिका -१८

३.४.१.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
६	२	८	१	१	२
६५%	२५%	१००%	५०%	५०%	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा तालिम प्राप्त शिक्षकहरू ८ जना (१००%) छ जना (७५%) पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने २ जना (२५%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त शिक्षक २ जना (१००%) मध्ये १ जना (५०%) ले उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने १ जना (५०%) ले भने उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । यसरी हेर्दा तालिमप्राप्त र तालिमअप्राप्त शिक्षकहरू मध्ये तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले भने यो विधिको प्रयोग बढीमात्रामा गरेको देखियो ।

३.४.२ आर्थीकरण विधिको प्रयोग

तालिका नं. १९

३.४.२.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयका शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
२	३	५	१	४	५
४०%	६०%	१००%	२०%	८०%	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्क अनुसार सामुदायिक विद्यालयका जम्मा ५ जना (१००%) शिक्षकहरूमध्ये २ जना (४०%) ले आर्थीकरण विधिको प्रयोग गरेको देखियो भने ३ जना (६०%) ले भने उक्त विधिको प्रयोग नगरेको देखियो । त्यसैगरी निजी विद्यालयका जम्मा ५ जना (१००%) शिक्षकहरू मध्ये १ जना (२०%) ले मात्र उक्त विधिको प्रयोग गरेको देखियो भने ४ जना (८०%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । यसरी हेर्दा सामुदायिक तथा निजी दुवै विद्यालयका शिक्षकहरूले आर्थीकरण विधिको प्रयोग एकदमै न्यून रहेको देखियो ।

तालिका-२०

३.४.२.२ तालिमप्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
३	५	८	-	२	२
३७.५%	६२.५%	१००%	-	१००%	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा तालिम प्राप्त शिक्षक ८ जना (१००%) मध्ये ३ जना (३७.५%) ले उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने ५ जना (६२.५%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त शिक्षक २ जना (१००%) ले नै उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो ।

यसरी हेर्दा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले केही मात्रामा उक्त विधिको प्रायोग गरेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूले उक्त विधिको प्रयोग गरेको देखिएन ।

३.४.३ परिभाषीकरण विधिको प्रयोग

तालिका -२१

३.४.३.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयका शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
३	२	५	२	३	५
६०%	४०%	१००%	४०%	६०%	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा सामुदायिक विद्यालयका ३ जना (६०%) शिक्षकले परिभाषीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने २ जना (४०%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । त्यसैगरी निजी विद्यालयका २ जना (४०%) शिक्षकहरूले उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने ३ जना (६०%) शिक्षकले भने उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । यसरी हेर्दा सामुदायिक र निजी विद्यालयमा परिभाषीकरण विधिको प्रयोग ठीक उल्टो अवस्थामा पाइयो ।

तालिका-२२

३.४.३.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
४	४	८	१	१	२
५०%	५०%	१००%	५०%	५०%	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा तालिम प्राप्त ८ जना (१००%) शिक्षक मध्ये ४ जना (५०%) ले उक्त विधिको प्रयोग गरेको देखियो भने ४ जना (५०%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त शिक्षक २ जना (१००%) मध्ये १ जना (५०%) ले भने उक्त विधिको प्रयोग नगरेको देखियो ।

त्यसकारण तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू दुवैमा उक्त विधिको प्रयोगमा उस्तै बाहुल्य रहेको पाइयो ।

३.४.४ विपरीतार्थीकरण विधिको प्रयोग

तालिका नं.-२३

३.४.४.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयका शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
५	-	५	५	-	५
१००%	-	१००%	१००%	-	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकालाई हेर्दा सामुदायिक र निजी दुवै किसिमका विद्यालयहरूमा विपरीतार्थीकरण विधिको प्रयोग निकै राम्रोसँग भएको पाइयो । सामुदायिक विद्यालयमा ५ जना (१००%) शिक्षकले नै उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने निजी विद्यालयका पनि ५ जना (१००%) ले नै उक्त विधिको प्रयोग गरेको देखिएको हुनाले यो विधि एकदमै लोकप्रिय विधिको रूपमा रहेको पाइयो ।

तालिका -२४

३.४.४.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
८	-	८	२	-	२
१००%		१००%	१००%	-	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकालाई हेर्दा तालिम प्राप्त शिक्षक ८ जना (१००%) ले नै विपरीतार्थीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमअप्राप्त शिक्षकहरूमा २ जना (१००%) शिक्षकहरूले नै उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो ।

३.४.५ अनेकार्थीकरण विधिको प्रयोग

तालिका-२५

३.४.५.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयका शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
४	१	५	३	२	५
८०%	२०%	१००%	६०%	४०%	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

कक्षा अवलोकनको माध्यमबाट तयार पारिएको माथिको तालिकाबाट के स्पष्ट हुन्छ भने सामुदायिक विद्यालयका ४ जना (८०%) शिक्षकहरूले अनेकार्थीकरण विधिको प्रयोग

गरेको पाइयो । १ जना (२०%) शिक्षकले भने उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइएन । त्ससैगरी निजी विद्यालयका ५ जना (१००%) शिक्षकहरूमध्ये ३ जना (६०%) ले विपरितार्थीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने २ जना (४०%) शिक्षकले उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइएन ।

यसरी हेर्दा दुवै किसिमका विद्यालयहरूमा उक्त विधिको बाहुल्यता रहे तापनि सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूमा भने बढी मात्रामा प्रयोग गरेको देखिन आयो ।

तालिका -२६

३.४.५.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
६	२	८	१	१	२
७५%	२५%	१००%	५०%	५०%	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन -२०६९

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा तालिम प्राप्त शिक्षकहरू ८ जना (१००%) मा ६ जना (७५%) शिक्षकहरूले अनेकार्थीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने २ जना (२५%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त शिक्षक २ जना (१००%) मध्ये १ जना (५०%) ले भने उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो ।

त्यसकारण तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूमा भन्दा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूमा उक्त विधिको प्रयोगमा बाहुल्यता रहेको पाइयो ।

३.४.६ आङ्गिकप्रदर्शन विधिको प्रयोग

तालिका-२७

३.४.६.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयका शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
२	३	५	२	३	५
४०%	६०%	१००%	४०%	६०%	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको ताथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकहरू मध्ये सामुदायिक विद्यालयका जम्मा ५ जना (१००%) शिक्षकमध्ये २ जना (४०%) ले आङ्गिक प्रदर्शन विधिको प्रयोग गरेको र ३ जना (६०%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । त्यसैगरी निजी विद्यालयका शिक्षकहरू मध्ये पनि २ जना (४०%) ले उक्त विधिको प्रयोग गरेको ३ जना (६०%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइएकाले सामुदायिक र निजी विद्यालयको तरिका उस्तै रहेको पाइयो ।

तालिका- २८

३.४.६.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
३	५	८	१	१	२
३७.५%	६२.५%	१००%	५०%	५०%	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन -२०६९

माथिको तालिकालाई व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा तालिम प्राप्त ८ जना (१००%) शिक्षक मध्ये ३ जना (३७.५%) ले आङ्गिक प्रदर्शन विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । भने ५ जना (६२.५%) शिक्षकले उक्त विधिको प्रयोग गरिएको पाइएन । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूमा भने १ जना (५०%) ले उक्त विधिको प्रयोग गरिएको पाइयो भने १ जना (५०%) ले भने उक्त विधिको प्रयोग नगरिएको पाइयो ।

३.४.७ व्युत्पत्तीकरण विधिको प्रयोग

तालिका-२९

३.४.७.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयका शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
२	३	५	३	२	५
४०%	६०%	१००%	६०%	४०%	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकालाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयका २ जना (४०%) शिक्षकले व्युत्पत्तीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने ३ जना (६०%) शिक्षकले भने उक्त विधिको प्रयोग गरेको देखिएन । त्यसैगरी निजी विद्यालयका ५ जना (१००%) शिक्षकहरू मध्ये ३ जना (६०%) ले उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने २ जना (४०%) ले भने उक्त विधिको प्रयोग गरिएको पाइएन । यसरी हेर्दा व्युत्पत्तीकरण विधि सामुदायिक विद्यालय भन्दा निजी विद्यालयमा बढी प्रयोग भएको पाइयो ।

तालिका ३०

३.४.७.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
४	४	८	१	१	२
५०%	५०%	१००%	५०%	५०%	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन -२०६९

माथिको तालिकालाई हेर्दा तालिम प्राप्त ८ जना (१००%) शिक्षक मध्ये ४ जना (५०%) ले व्युत्पत्तीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने ४ जना (५०%) शिक्षकले भने उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूमा १ जना (५०%) ले उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने १ जना (५०%) ले भने उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो ।

यसरी हेर्दा तालिमप्राप्त र अप्राप्त दुवै शिक्षकहरूमा यस विधिको प्रयोग समान रूपमा भएको पाइयो ।

३.४.८ प्रयोग अभ्यासीकरण विधिको प्रयोग

तालिका -३१

३.४.८.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयका शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
५	-	५	५	-	५
१००%	-	१००%	१००%	-	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकाबाट के प्रष्ट हुन्छ भने सामुदायिक र निजी दुवै किसिमका विद्यालयहरूमा प्रयोग अभ्यासीकरण विधिहरूको प्रयोग राम्रोसँग भएको पाइयो । सामुदायिक विद्यालयमा ५ जना (१००%) शिक्षकले नै उक्त विधिको प्रयोग गरेको देखियो भने निजी विद्यालयका पनि ५ जना (१००%) शिक्षकले नै उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा उक्त विधि दुवै किसिमका विद्यालयमा यो विधिको बाहुल्यता रहेको पाइयो ।

तालिका- ३२

३.४.८.२ तालिमप्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
८	-	८	२	-	२
१००%	-	१००%	१००%	-	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन -२०६९

माथिको तालिका अनुसार के देखिन आउँछ भने तालिम प्राप्त ८ जना (१००%) शिक्षकहरू सबै जनाले नै प्रयोगअभ्यासीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त शिक्षक २ जना (१००%) ले पनि उक्त विधिको प्रयोग गरेको देखिएको हुनाले तालिम प्राप्त र अप्राप्त दुवै किसिमका शिक्षकहरूमा यो विधिको बाहुल्यता रहेको पाइयो ।

३.४.९ प्रयोग व्याख्यीकरण विधिको प्रयोग

तालिका-३३

३.४.९.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयका शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
४	१	५	३	२	५
८०%	२०%	१००%	६०%	४०%	१००%

स्रोत - स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकाको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा सामुदायिक विद्यालयका जम्मा ५ जना (१००%) शिक्षक मध्ये ४ जना (८०%) शिक्षकले प्रयोग व्याख्यीकरण विधिको प्रयोग

गरेको पाइयो भने १ जना (२०%) ले भने उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । त्यसैगरी निजी विद्यालयका ५ जना (१००%) मध्ये ३ जना (६०%) ले उक्त विधिको प्रयोग गरिएको पाइयो भने २ जना (४०%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । यसरी हेर्दा प्रयोग व्याख्यीकरण विधिको प्रयोग निजी विद्यालय भन्दा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूले बढी मात्रामा प्रयोग गरेको देखियो ।

तालिका ३४

३.४.९.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा	विधिको प्रयोग गरेको	विधिको प्रयोग नगरेको	जम्मा
६	२	८	१	१	२
७५%	२५%	१००%	५०%	५०%	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन -२०६९

माथिको तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा के प्रष्ट हुन आउँछ भने तालिम प्राप्त ८ जना (१००%) शिक्षकहरू मध्ये ६ जना (७५%) शिक्षकले प्रयोग व्याख्यीकरण विधिको प्रयोग गरेको र २ जना (२५%) ले भने उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू २ जना (१००%) मध्ये १ जना (५०%) ले भने उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने १ जना (५०%) ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो ।

३.४.१० शब्दार्थशिक्षणमा प्रयोग नभएका विधिहरू

तालिका -३५

सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकले प्रयोग नगरेका विधिहरू

प्रयोग नगरिएका विधिहरू	समुदायिक विद्यालय			निजी विद्यालय		
	गरिएको	नगरिएको	जम्मा	गरिएको	नगरिएको	जम्मा
समावेशीकरण विधि	-	५	५	-	५	५
वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधि	-	५	५	-	५	५

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकहरूले शब्दार्थ शिक्षण गर्दा अपनाइने विभिन्न विधिहरू जस्तो कि पर्यायवाचीकरण

विधि, आर्थीकीकरण विधि, परिभाषिकरण विधि, अनेकार्थीकरण विधि, व्युत्पत्तीकरण विधि आदि विधिहरूको प्रयोग गरेपनि वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधि र समावेशीकरण विधिको भने प्रयोग गरेको भेटिएन ।

वास्तवमा यी समावेशीकरण विधि र वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधिहरू पनि शब्दार्थ शिक्षणका एकदम महत्त्वपूर्ण विधिहरू हुन् । समावेशीकरण विधिले जस्तै फूल- गुराँस, गुलाव, गोदावरी , सयपत्री आदि फूलहरू र जनावर -गाई, भैंसी, गोरु, बाख्रा, भेडा आदि बुझाउन प्रयोग गरिन्छ । त्यसैगरी वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधिले कुनै पनि वस्तुको धारणा स्पष्ट पार्नको लागि जस्तै- काफल, कुरिलो, सिस्नु, अलैंची आदिको धारणा बसाल्न त्यही वस्तुको प्रयोग गर्न सकिन्छ भने हिमाल, पहाड, हात्ती, चरा, बाघ आदिको चित्र कक्षामा ल्याएर पनि धारणा बसाल्न सकिन्छ । त्यसैकारणले गर्दा यी विधिहरू पनि एकदमै महत्त्वपूर्ण विधिहरू हुन् ।

३.४.११ शिक्षक प्रश्नावली फारमबाट प्राप्त तथ्याङ्क र विश्लेषण

प्रस्तुत शोध प्रतिवेदनलाई प्रभावकारी बनाई पूर्णरूप दिनलाई अवलोकन कार्य मात्र उपयोगी सावित नभएको कारण केही प्रश्नहरू समावेश गरिएको शिक्षक प्रश्नावली फारम शिक्षकहरूमा राखिएको थियो । यिनै विविध शीर्षकगत प्रश्नबाट प्राप्त नतिजालाई प्रतिशतमा देखाइएको छ ।

क) सामाग्रीको प्रयोग : - शब्दार्थ शिक्षण गर्दा के- कस्ता शिक्षण सामाग्रीको प्रयोग गर्दा शिक्षण अभ् प्रभावकारी हुन्छ ? भन्ने प्रश्नमा प्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरू यस प्रकार रहेका छन् -

तालिका- ३६

३.४.११.१ सामुदायीक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायीक विद्यालयका शिक्षक				निजी विद्यालयका शिक्षक			
पाठ्यपुस्तक	पाठ्यपुस्तक र कालो पाटी	पाठ्यपुस्तक, कालोपाटी र अन्य सहायक सामाग्री	जम्मा	पाठ्यपुस्तक	पाठ्यपुस्तक र कालो पाटी	पाठ्यपुस्तक, कालोपाटी र अन्य सहायक सामाग्री	जम्मा
-	-	५	५	-	-	५	५
-	-	१००%	१००%	-	-	१००%	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

प्रश्नावलीबाट प्राप्त माथिको तालिका अनुसार सामुदायिक विद्यालयका जम्मा ५ जना (१००%) शिक्षकहरूले नै पाठ्यपुस्तक, कालोपाटी र अन्य साहायक सामग्री (शब्दपत्ती, अर्थपत्ती, वाक्यपत्ती, फलाटिन पाटी, गोजी तालिका) को प्रयोग गर्ने बताए । त्यसै गरी निजी विद्यालय तर्फका ५ जना (१००%) शिक्षकहरूले पनि पाठ्यपुस्तक, कालोपाटी र अन्य सहायक सामग्रीको प्रयोग गर्ने बताए ।

तालिका- ३७

३.४.११.२ तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक				तालिम अप्राप्त शिक्षक			
पाठ्यपुस्तक	पाठ्यपुस्तक र कालो पाटी	पाठ्यपुस्तक, कालोपाटी र अन्य सहायक सामग्री	जम्मा	पाठ्यपुस्तक	पाठ्यपुस्तक र कालो पाटी	पाठ्यपुस्तक, कालोपाटी र अन्य सहायक सामग्री	जम्मा
-	-	८	८	-	-	२	२
-	-	१००%	१००%	-	-	१००%	१००%

स्रोत- स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्क अनुसार तालिम प्राप्त शिक्षकहरूमा ८ जना (१००%) ले नै पाठ्यपुस्तक, कालोपाटी र अन्य सामग्रीको प्रयोग गर्ने बताएका छन् । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त दुइजना (१००%) शिक्षकले पनि पाठ्यपुस्तक, कालोपाटी र अन्य सहायक सामग्रीको प्रयोग गर्ने बताएका छन् ।

ख) शब्दार्थ शिक्षणका विधिहरू

तालिका- ३८

सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

शिक्षण विधि	सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयको शिक्षक		
	प्राथमिकतामा परेका	प्राथमिकतामा नपरेका	जम्मा	प्राथमिकतामा परेका	प्राथमिकतामा नपरेका	जम्मा
पर्यायवाचीकरण विधि	५ (१००%)	-	५ (१००%)	३ (६०%)	२ (४०%)	५ (१००%)
आर्थीकरण विधि	२ (४०%)	३ (६०%)	५ (१००%)	१ (२०%)	४ (८०%)	५ (१००%)
परिभाषीकरण विधि	३ (६०%)	२ (४०%)	५ (१००%)	२ (४०%)	३ (६०%)	५ (१००%)
विपरितार्थीकरण विधि	५ (१००%)	-	५ (१००%)	५ (१००%)	-	५ (१००%)
अनेकार्थीकरण विधि	४ (८०%)	१ (२०%)	५ (१००%)	३ (६०%)	२ (४०%)	५ (१००%)
वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधि	-	-	५ (१००%)	-	-	५ (१००%)
आङ्गीकप्रदर्शन विधि	२ (४०%)	३ (६०%)	५ (१००%)	२ (४०%)	३ (६०%)	५ (१००%)
प्रयोगव्याख्यीकरण विधि	४ (८०%)	१ (२०%)	५ (१००%)	३ (६०%)	२ (४०%)	५ (१००%)
व्युत्पत्तीकरण विधि	२ (४०%)	३ (६०%)	५ (१००%)	३ (६०%)	२ (४०%)	५ (१००%)
समावेसीकरण विधि	-	-	५ (१००%)	-	-	५ (१००%)
प्रयोगअभ्यासीकरण विधि	५ (१००%)	-	५ (१००%)	५ (१००%)	-	५ (१००%)

स्रोत- स्थलगत अध्ययन २०६९

प्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा तयार पारिएको माथिको तालिकालाई हेर्दा के स्पष्ट हुन्छ भने सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरू जम्मा १००% ले नै पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग शब्दार्थ शिक्षणमा उपयुक्तहुने बताएको पाइयो भने निजी विद्यालयको शिक्षकहरूले भने ६०% ले भने पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोगलाई प्राथमिकतामा राखेको देखियो । बाँकी ४०% शिक्षकहरूले भने यस विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो । यसैगरी आर्थीकरण विधिको प्रयोगमा सामुदायिक विद्यालयका ४०% शिक्षकले आर्थीकरण विधिको प्रयोग उपयुक्त हुने र उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखिएको कुरा बताए भने बाँकी ६०% शिक्षकहरूले भने उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको बताए । निजी

विद्यालयका शिक्षकमा भने २०% ले आर्थीकरण विधी उपयुक्त हुने कुरा बताए भने ८०% शिक्षकले भने उक्त विधि प्राथमिकतमा नराखिएको पाइयो ।

परिभाषीकरण विधिको प्रयोगमा भने सामुदायिक विद्यालयका ६०% शिक्षकले उपयुक्त हुने कुरा बताएको पाइयो भने ४०% शिक्षकले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो । त्यसैगरी निजी विद्यालयका ४०% शिक्षकले उक्त विधि शब्दार्थ शिक्षणमा उपयुक्त हुने कुरा बताए भने ६०% शिक्षकले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो

सामुदायिक विद्यालयका सबै शिक्षक १००% ले नै विपरितार्थीकरण विधिको प्रयोग उपयुक्त हुने बताएको पाइयो । निजी विद्यालयका पनि १००% शिक्षकहरूले उक्त विधि उपयुक्त हुने कुरा बताएको पाइयो । यस विधिमा दुवै तर्फ एकै मत पाइयो ।

अनेकार्थीकरण विधि सामुदायिक विद्यालयका ८०% शिक्षकहरूले उपयुक्त हुने कुरा बताइएको पाइयो भने बाँकी २०% शिक्षकहरूले भने उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो ।

सामुदायिक र निजी दुवै विद्यालयका शिक्षकहरूले समावेशीकरण र बस्तुप्रत्यक्षीकरण विधिको प्रयोगलाई प्राथमिकतमा नराखेको पाइयो ।

आङ्गिकप्रदर्शन विधिलाई सामुदायिक विद्यालयका ४०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखिएको पाइयो भने बाँकी ६०% शिक्षकहरूले भने यस विधिलाई प्राथमिकतामा राखिएको पाइएन । यसै गरि सामुदायिक विद्यालयका ८०% शिक्षकहरूले प्रयोगव्याख्यीकरण विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको देखियो भने बाँकी २०% शिक्षकहरूले भने उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखिएको पाइयो । निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले उक्त विधि उपयुक्त हुने कुरा बताएको पाइयो भने बाँकी ४०% शिक्षकहरूले उक्त विधिको प्रयोगलाई प्राथमिकतामा नराखेको कुरा बताएको पाइयो ।

व्युत्पत्तीकरण विधिलाई सामुदायिक विद्यालयका ४०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने बाँकी ६०% शिक्षकहरूले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखिएको पाइयो । निजी विद्यालयका शिक्षकहरू ६०% ले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने बाँकी ४०% शिक्षकहरूले भने उक्त विधिको प्रयोगलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो

प्रयोग अभ्यासीकरण विधि र निजी र सामुदायिक विद्यालयका १००% शिक्षकहरूले नै प्रयोग उपयुक्त हुने बताएको पाइयो । यस विधिको प्रयोगमा दुवै विद्यालयका शिक्षकहरूको एकैमत रहेको पाइयो ।

तालिका ३९

तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिमप्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक			
शिक्षण विधि	प्राथमिकतामा परेका	प्राथमिकतामा नपरेका	जम्मा	प्राथमिकतामा परेका	प्राथमिकतामा नपरेका	जम्मा
पर्यायवाचीकरण विधि	६ (७५%)	२ (२५%)	८ (१००%)	१ (५०%)	१ (५०%)	२ (१००%)
आर्थीकरण विधि	३ (३७.५%)	५ (६२.५%)	८ (१००%)	-	२ (१००%)	२ (१००%)
परिभाषीकरण विधि	४ (५०%)	४ (५०%)	८ (१००%)	१ (५०%)	१ (५०%)	२ (१००%)
विपरितार्थीकरण विधि	८ (१००%)	-	८ (१००%)	२ (१००%)	-	२ (१००%)
अनेकार्थीकरण विधि	६ (७५%)	२ (२५%)	८ (१००%)	१ (५०%)	१ (५०%)	२ (१००%)
व्युत्पत्तीकरण विधि	४ (५०%)	४ (५०%)	८ (१००%)	१ (५०%)	१ (५०%)	२ (१००%)
प्रयोगव्याख्यीकरण विधि	६ (७५%)	२ (२५%)	८ (१००%)	१ (५०%)	१ (५०%)	२ (१००%)
प्रयोग अभ्यासीकरण विधि	८ (१००%)	-	८ (१००%)	२ (१००%)	-	२ (१००%)
समावेशीकरण विधि	-	-	८ (१००%)	-	-	२ (१००%)
वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधि	-	-	८ (१००%)	-	-	२(१००%)
आङ्गिकप्रदर्शन विधि	३ (३७.५%)	५ (६२.५%)	८ (१००%)	१ (५०%)	१ (५०%)	२ (१००%)

स्रोत- स्थलगत अध्ययन २०६९

प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा माथिको तालिकाबाट के स्पष्ट हुन्छ भने तालिम प्राप्त ७५% शिक्षकले पर्यायवाचिकरण विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने बाँकी २५% शिक्षकले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकले पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोगलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने । बाँकी ५०% शिक्षकले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो ।

त्यसैगरी आर्थीकरण विधिको प्रयोग तालिम प्राप्त ३७.५% शिक्षकले शब्दार्थ शिक्षणमा प्रभावकारी हुने बताएको पाइयो भने बाँकी ६२.५% शिक्षकले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त १००% शिक्षकहरूले नै उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो ।

तालिम प्राप्त ५०% शिक्षकहरूले परिभाषिकरण विधि शब्दार्थ शिक्षणमा प्राथमिकतामा राखेको कुरा बताएका छन् भने बाँकी ५०% ले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकले उक्त विधि प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने बाँकी ५०% शिक्षकले उक्त विधि प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो ।

विपरितार्थीकरण विधि तालिमप्राप्त शिक्षक १००% ले नै प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त १००% शिक्षकले पनि उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

तालिम प्राप्त शिक्षकहरूमध्ये ७५% ले शब्दार्थशिक्षणमा अनेकार्थीकरण विधिको प्रयोग उपयुक्त हुने बताए भने बाँकी २५% शिक्षकले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको कुरा बताएको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने बाँकी ५०% ले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो ।

व्युत्पत्तीकरण विधिको प्रयोग तालिम प्राप्त ५०% शिक्षकहरूले उपयुक्त हुनेकुरा बताएका छन् भने बाँकी ५०% ले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको देखियो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने बाँकी ५०% ले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो ।

प्रयोगव्याख्यीकरण विधिको प्रयोग तालिम प्राप्त ७५% शिक्षकहरूले उपयुक्त हुने कुरा बताए भने बाँकी २५% ले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेर शिक्षण नगर्ने कुरा बताए । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूमध्ये ५०% ले उक्त विधि प्राथमिकताका साथ प्रयोगमा ल्याउने कुरा बताए भने बाँकी ५०% ले भने उक्त विधि प्राथमिकतामा नपरेको कुरा बताएको पाइयो ।

तालिम प्राप्त १००% शिक्षकहरूले प्रयोगअभ्यासीकरण विधि शब्दार्थ शिक्षणमा उपयुक्त हुने कुरा बताएको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त १००% शिक्षकहरूले पनि प्रयोग अभ्यासीकरण विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको कुरा बताएको पाइयो ।

आङ्गीक प्रदर्शन विधि तालिम प्राप्त ३७.५% शिक्षकले प्राथमिकतामा पारेको देखियो भने बाँकी ६२.५% शिक्षकहरूले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको कुरा बताएको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकले उक्त विधि उपयुक्त रहेको कुरा बताएको पाइयो भने बाँकी ५०% शिक्षकले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो ।

त्यसैगरी तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त दुवै शिक्षकहरूले समावेशीकरण विधि र वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधिलाई भने प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो ।

ग) फरक-फरक विधि

कक्षा १० र अन्य कक्षाहरूमा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा फरक-फरक विधि अपनाउनु आवश्यक छ कि छैन ? भनी सोधिएको प्रश्नमा निम्नानुसारको तथ्याङ्कहरू रहेका छन् । जुन यस प्रकार छन्

तालिका- ४०

सामुदायीक र निजी विद्यालयको शिक्षकको तुलना

सामुदायीक विद्यालयका शिक्षक			निजी विद्यालयका शिक्षक		
फरक विधि अपनाउनु आवश्यक हुन्छ	फरक विधि अपनाउन आवश्यक हुदैन	जम्मा	फरक विधि अपनाउनु आवश्यक हुन्छ	फरक विधि अपनाउन आवश्यक हुदैन	जम्मा
५	-	५	५	-	५
१००%	-	१००%	१००%	-	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक र निजी दुवै विद्यालयका शिक्षकहरूले नै शब्दार्थ शिक्षणमा फरक फरक विधि अपनाउन आवश्यक रहेको कुरा बताएका छन् । फरक फरक विधि अपनाउदा शिक्षण सिकाइमा सहजता आउने कुरा बताएका छन् ।

तालिका -४१

तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक			तालिम अप्राप्त शिक्षक		
फरक विधि अपनाउनु आवश्यक हुन्छ	फरकविधि अपनाउन आवश्यक हुदैन	जम्मा	फरक विधि अपनाउनु आवश्यक हुन्छ	फरक विधि अपनाउन आवश्यक हुदैन	जम्मा
५	-	५	५	-	५
१००%	-	१००%	१००%	-	१००%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको प्रश्नावली तालिकालाई हेर्दा तालिमप्राप्त र तालिमअप्राप्त दुवै सम्पूर्ण १००% शिक्षकहरूले नै फरक फरक विधि अपनाउन आवश्यक रहेको कुरा बताएको पाइयो

यसरी हेर्दा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा सामुदायिक र निजी , तालिम प्राप्त वा तालिम अप्राप्त सबै शिक्षकहरूले फरक फरक विधि अपनाएको पाइयो ।

घ) विद्यार्थी मूल्याङ्कन

शब्दार्थ शिक्षण गर्दा विद्यार्थी मूल्याङ्कन के कसरी गर्न सकिन्छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा प्राप्त तथ्याङ्कहरू निम्नअनुसार रहेको छन्

तालिका नं. ४२

सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक				निजी विद्यालयका शिक्षक			
लिखित	मौखिक	दुवै	जम्मा	लिखित	मौखिक	दुवै	जम्मा
१	-	४	५	२	-	३	५
२०%	-	८०%	१००%	४०%	-	६०%	१००%

स्रोत -स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा सामुदायिक विद्यालयका ५ जना (१००%) मध्ये १ जना(२०%) शिक्षकले लिखित तरिकाद्वारा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्न सक्ने बताएको पाइयो भने बाँकी ४ जना(८०%) ले भने लिखित मौखिक दुवै तरिका द्वारा मूल्याङ्कन गर्न सकिने बताएका छन् । त्यसैगरी निजी विद्यालयका दुइ जना (४०%) शिक्षकले लिखित रूपमा मूल्याङ्कन गर्न सकिने र बाँकी ३ जना (६०%) शिक्षकहरूले भने लिखित मौखिक दुवै तरिका अपनाएर मूल्याङ्कन गर्न सकिने कुरा बताएको पाइयो ।

तालिका नं.- ४३

तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

तालिम प्राप्त शिक्षक				तालिम अप्राप्त शिक्षक			
लिखित	मौखिक	दुवै	जम्मा	लिखित	मौखिक	दुवै	जम्मा
२	-	६	८	१	-	१	२
२५%	-	७५%	१००%	५०%	-	५०%	१००%

स्रोत- स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकाको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा तालिम प्राप्त २५% शिक्षकले लिखित, ७५% ले लिखित र मौखिक दुवै तरिका द्वारा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्न सकिने कुरा बताएको पाइयो ।

त्यसैगरी तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकले लिखित र ५०% शिक्षकले लिखित र मौखिक दुवै तरिकाद्वारा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्न सकिने कुरा बताएको पाइयो ।

३.४.१२ प्रयोग गर्न सकिने विधिहरूको समष्टिगत तालिका

तालिका- ४४

३.४.१२.१ सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकको तुलना

विधिहरू	सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक		निजी विद्यालयका शिक्षक	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
पर्यायवाचीकरण विधि	५	१००%	३	६०%
आर्थीकरण विधि	२	४०%	१	२०%
परिभाषीकरण विधि	३	६०%	२	४०%
विपरीतार्थीकरण विधि	५	१००%	५	१००%
अनेकार्थीकरण विधि	४	८०%	३	६०%
व्युत्पत्तीकरण विधि	२	४०%	३	६०%
आङ्गीक प्रदर्शन विधि	२	४०%	२	४०%
प्रयोगव्याख्याखीकरण विधि	४	८०%	३	६०%
प्रयोगअभ्यासीकरण विधि	५	१००%	५	१००%

स्रोत- स्थलगत अध्ययन २०६९

माथिको तालिकाको व्याख्या तथा विश्लेषण गर्दा शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोग गर्न सकिने विधिहरूको समष्टिगत तथ्याङ्कलाई हेर्दा विभिन्न विधिहरूमध्ये प्रयोग गर्न सकिने मात्रै सामुदायिक र निजी विद्यालयहरूले कति प्रतिशतले प्रयोग गरे भन्ने कुरा प्रष्ट भएको छ ।

सामुदायिक विद्यालयमा १००% शिक्षकहरू सबैले पर्यायवाचीकरण विधि उपयुक्त हुने बताएका छन् भने निजी तर्फका ६०% शिक्षकले मात्र उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

आर्थीकरण विधि सामुदायिक विद्यालयका ४०% शिक्षकहरूले शब्दार्थ शिक्षणमा उपयुक्त हुने बताइएको पाइयो भने निजी विद्यालयका २०% शिक्षकहरूले मात्र प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

त्यसैगरी परिभाषीरकण विधि सामुदायिक विद्यालयका ६०% शिक्षकले प्रयोग उपयुक्त हुने बताएकाछन् भने निजी विद्यालयका ४०% शिक्षकहरूले मात्र प्रयोग उपयुक्त हुने भनी प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

सामुदायिक र निजी दुवै विद्यालयका सम्पूर्ण १००% शिक्षकहरूले नै विपरीतार्थीकरण विधिको प्रयोगलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । उक्त विधिको प्रयोग दुवै विद्यालयहरूमा प्रभावकारी भएको कुरा तालिकाले स्पष्ट गरेको छ ।

त्यसैगरी अनेकार्थीकरण विधि सामुदायिक विद्यालयका ८०% शिक्षकले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले मात्र प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

व्युत्पत्तीकरण विधि सामुदायिक विद्यालयका ४०% शिक्षकहरूले मात्र शब्दार्थ शिक्षणमा उपयुक्त हुने बताएको पाइयो भने निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले उक्त विधिहरूलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

सामुदायिक विद्यालयका ४०% शिक्षकले आङ्गीक प्रदर्शन विधिको प्रयोग उपयुक्त हुने बताए भने निजी विद्यालयका पनि ४०% शिक्षकहरूले नै उक्त विधिको प्रयोग उपयुक्त बताइएको पाइयो ।

प्रयोगव्याख्यीकरण विधिको ८०% सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले पनि उक्त विधि उपयुक्त हुने बताएको पाइयो ।

यसै गरी सामुदायीक र निजी दुवै विद्यालयका सम्पूर्ण १००% शिक्षकहरूले नै प्रयोग अभ्यासीकरण विधिको प्रयोगलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । उक्त विधिको प्रयोग दुवै विद्यालयहरूमा एकदमै राम्रोसंग भएको कुरा तालिकाले स्पष्ट पारेको छ ।

तालिका नं. ४५

३.४.१२.२ तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकको तुलना

विधिहरू	तालिम प्राप्त शिक्षक		तालिम अप्राप्त शिक्षक	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
पर्यायवाचीकरण विधि	६	७५%	१	५०%
आर्थीकरण विधि	३	३७.५%	-	-
परिभाषीकरण विधि	४	५०%	१	५०%
विपरितार्थीकरण विधि	८	१००%	२	१००%
अनेकार्थीकरण विधि	६	७५%	१	५०%
व्युत्पत्तीकरण विधि	४	५०%	१	५०%
प्रयोगअभ्यासीकरण विधि	८	१००%	२	१००%
प्रयोगव्याख्यीकीकरण विधि	६	७५%	१	५०%
आङ्गीक प्रदर्शन विधि	३	३७.५%	१	५०%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन २०६९

प्रयोग भएका विधिहरूको समष्टीगत तथ्याङ्कलाई हेर्दा तालिम प्राप्त र अप्राप्त दुवै शिक्षकहरूले कुन कुन विधि कति प्रतिशत प्रयोग गरेका छन् भन्ने कुरा स्पष्ट गरिएको छ । तालिम प्राप्त ७५% शिक्षकहरूले पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग उपयुक्त हुने बताएका छन् भने तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले पनि उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

आर्थीकरण विधिको प्रयोग तालिम प्राप्त ३७.५% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूले भने उक्त विधि प्राथमिकतामा राखेको पाइएन ।

तालिम प्राप्त ५०% शिक्षकहरूले परिभाषीकरण विधिलाई प्रयोगमा ल्याउन उपयुक्त हुने कुरा बताएका छन् । भने तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले पनि उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

विपरितार्थीकरण विधि सामुदायिक र निजी दुवै विद्यालयका सम्पूर्ण १००% शिक्षकहरूले नै प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । उक्त विधिको प्रयोग दुवै विद्यालयमा राम्रो संग भएको पाइयो ।

७५% तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले अनेकार्थीकरण विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । यसैगरी तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले पनि उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

व्युत्पत्तीकरण विधि तालिम प्राप्त ५०% शिक्षकहरूले प्रयोग गर्न उपयुक्तहुने भनी प्राथमिकतामा राखेको कुरा बताए भने ५०% तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूले पनि प्राथमिकतामा राखेको कुरा बताए ।

सामुदायिक र निजी दुवै विद्यालयका सम्पूर्ण १००% शिक्षकहरूले नै प्रयोग अभ्यासीकरण विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । उक्त विधिको प्रयोग दुवै विद्यालयमा बाहुल्यता रहेको पाइयो ।

प्रयोगव्याख्यीकरण विधि तालिम प्राप्त ७५% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो त्यसैगरी तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले पनि उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

आङ्गीक प्रदर्शन विधि तालिम प्राप्त ३७.५% शिक्षकहरूले प्रयोगमा ल्याउन उपयुक्त हुने भनी प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले पनि उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

अध्याय चार

निष्कर्ष र सुभावा

४.१ निष्कर्ष

१. कक्षाअवलोकनलाई आधार मानेर हेर्दा निजी विद्यालयका १००% शिक्षकमध्ये ६०% शिक्षकहरूले पाठयोजना बनाएर शिक्षण गरेको पाइयो भने बाँकी ४०% शिक्षकहरूले पाठयोजना बनाएर शिक्षण गरेको पाइएन । त्यसैगरी सामुदायिक विद्यालयका १००% शिक्षकमध्ये ८०% शिक्षकले पाठयोजना बनाउने गरेको पाइयो बाँकी २०% शिक्षकले पाठयोजना बिना नै शिक्षण गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त १००% शिक्षक मध्ये ७५% शिक्षकले मात्र पाठयोजना बनाउने गरेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त १००% शिक्षकमध्ये दुवैजनाले पाठयोजना बनाएको पाइयो ।

यसरी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयका २०% निजी विद्यालयका ४०% तालिमप्राप्त २५% शिक्षकहरूले दैनिक पाठयोजना बनाउन सम्भव नहुने भनेर पाठयोजना नबनाएको स्पष्ट रूपमा देखिएको छ ।

२. कक्षाअवलोकनलाई आधार मानेर हेर्दा सामुदायिक र निजी विद्यालयका १००% शिक्षकहरूको नै पूर्वपाठमा आधारित भएर शब्दको शिक्षण गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त ७५% शिक्षकले पूर्व पाठमा आधारित रहेर शिक्षण गरेको पाइयो भने बाँकी २५% शिक्षकले सम्बन्धित विषय वस्तुबाटै शिक्षण गरेको पाइयो । तालिमअप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले पूर्व पाठमा आधारित भइ शिक्षण गरेको पाइयो भने ५०% शिक्षकले सम्बन्धित विषयवस्तु बाटै शिक्षण गरेको पाइयो ।

३. कक्षाअवलोकनको माध्यबाट विश्लेषण गरेर हेर्दा सामुदायिक विद्यालयका ८०% शिक्षकहरूले सम्बन्धित विषयवस्तुमा केन्द्रित रहेर शिक्षण गरेको पाइयो भने २०% शिक्षकले विषयवस्तुमा केन्द्रित भएर शिक्षण गरेको पाइएन । निजी विद्यालयका भने सम्पूर्ण १००% शिक्षकहरूले नै विषय वस्तुमा केन्द्रित रहेर शिक्षण गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त ८७.५% शिक्षकले विषयवस्तुमा केन्द्रित रहेर शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो बाँकी १२.५% ले विषयवस्तुमा केन्द्रित नभई शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो ।

४. कक्षाअवलोकनको आधारमा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयका ८०% शिक्षकहरूले समय विभाजनलाई ध्यान दिएर शब्दार्थ शिक्षण गरेका छन् भने बाँकी २०% शिक्षकहरूले समय विभाजनलाई ध्यान नदिई शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त १००% शिक्षकहरूले नै समय वाडफाड गरी शिक्षण गरेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकले समय विभाजनगरी शिक्षण गरेको पाइयो बाँकी ५०% शिक्षकले समयको विभाजनलाई ध्यान नदिई शिक्षण गरेको पाइयो ।
५. सामुदायिक विद्यालयका ६०% सम्पूर्ण शब्दहरूको उच्चारण गर्न लगाएको पाइयो भने बाँकी ४०% शिक्षकले उच्चारणमा अप्ठ्यारा हुने केहि शब्दहरूको मात्र उच्चारण गर्न लगाएको पाइयो । त्यसैगरी निजी विद्यालयका पनि ६०% शिक्षकले पाठमा भएका सबै शब्दहरू उच्चारण गर्न लगाएको पाइयो भने बाँकी ४०% ले कठिन शब्दको मात्र उच्चारण गर्न लगाएको पाइयो । यसरी हेर्दा सामुदायिक र निजी विद्यालयको उच्चारण शिक्षण सम्बन्धी उस्तै अवस्था रहेको पाइयो । तालिमप्राप्त १००% शिक्षकहरूले नै सबै उच्चारण गर्न लगाएको पाइयो भने तालिमअप्राप्त ५०% शिक्षकले सबै र बाँकी ५०% ले कठिन शब्दहरूको मात्र उच्चारण गर्न लगाएको पाइयो ।
६. शब्दार्थ शिक्षणमा सामुदायिक र निजी विद्यालयका सम्पूर्ण शिक्षकले गर्ने गरेको पाइयो जसमा समुदायिक विद्यालयका ८०% शिक्षकहरूले सबै शब्दको अर्थ भनिदिने र बाँकी २०% ले कठिन शब्दको मात्र अर्थ बताइदिने गरेको पाइयो । त्यसैगरी निजी विद्यालयतर्फका शिक्षकहरू मध्ये ४०% शिक्षकले सबै शब्दको अर्थ बताइदिने गरेको पाइयो भने बाँकी ६०% ले भने कठिन शब्दको मात्र अर्थ बताइदिने गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमअप्राप्त ६२.५% शिक्षकले सबै शब्दार्थ शिक्षण गर्ने गरेको र बाँकी ३७.५% शिक्षकले भने कठिन शब्दको मात्र अर्थ बताइदिने गरेको पाइयो । तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकले शब्दको शिक्षण गर्ने र बाँकी ५०% ले कठिन शब्दहरूको मात्र शिक्षण गर्ने गरेको पाइयो ।

७. शब्द प्रयोगको समबन्धमा सामुदायिक विद्यालका ६०% शिक्षकले सबै शब्दको वाक्यमा प्रयोग गरेको छन् भने बाँकी ४०% ले भने कठिन शब्दहरूको मात्र वाक्यमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । त्यसैगरी निजी विद्यालयतर्फ पनि ६०% शिक्षकहरूले सम्पूर्ण शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो भने बाँकी ४०% ले कठिन शब्दहरूको मात्र शब्दार्थ शिक्षण गर्ने गरेको देखियो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त ६२.५% शिक्षकले सम्पूर्ण शब्दको वाक्यमा प्रयोग गरेको पाइयो भने बाँकी ३७.५% शिक्षकहरूले कठिन शब्दहरूलाई मात्र वाक्यमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकले सम्पूर्ण शब्दहरूको शिक्षण गर्ने गरेको पाइयो भने बाँकी ५०% शिक्षकले कठिन शब्दलाई मात्र वाक्यमा प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो ।

८. कक्षाअवलोकनका आधारमा विभिन्न विद्यालयका निजी तथा सामुदायिक गरी जम्मा १० वटा विद्यालयका १/१ जना शिक्षक गरी जम्मा १० जना शिक्षकहरू मध्ये पर्यायवाचीकरण विधि ७ जना शिक्षकहरूले प्रयोग गरेका छन् । आर्थीकरण ३ जनाले प्रयोग गरेका छन् भने परीभाषीकरण विधि ५ जनाले प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी विपरीतार्थीकरण विधि सम्पूर्ण १० जनाले नै प्रयोग गरेको पाइयो भने अनेकार्थीकरण विधि भने ७ जनाले मात्र प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी समावेशीकरण र वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधि भने १० जना शिक्षकले नै प्रयोगमा ल्याएको पाइएन ।

त्यसैगरी आङ्गिक प्रदर्शन विधि ४ जना शिक्षकले प्रयोगमा ल्याएको पाइयो भने व्युत्पत्तीकरण विधि ५ जना शिक्षकले प्रयोगमा ल्याएको पाइयो । त्यसैगरी ७ जना शिक्षकहरूले प्रयोग व्याख्यीकरण विधि प्रयोग गरेको पाइयो भने सबै १० जना शिक्षकहरूले नै प्रयोगअभ्यासीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो ।

९. सामुदायिक विद्यालयका सम्पूर्ण १००% शिक्षकहरूले नै पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग पाइयो भने निजी विद्यालयको ६०% शिक्षकले मात्र शब्दार्थ शिक्षणमा यो विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त ७५% शिक्षकहरूले उक्त विधिको प्रयोग गरिएको पाइयो भने तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो र बाँकी ५०% ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो ।

१०. आर्थीकरण विधिको प्रयोग सामुदायिक विद्यालयका ४०% शिक्षकहरूले मात्र गरेको पाइयो भने निजी विद्यालयका शिक्षकहरूले भने २०% मात्र उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी ३७.५% तालिमप्राप्त शिक्षकहरूले आर्थीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो ।
११. सामुदायिक विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले परिभाषीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने बाँकी ४०% शिक्षकहरूले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइएन । त्यसैगरी निजी विद्यालयका ४०% शिक्षकले परीभाषीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने बाँकी ६०% शिक्षकहरूले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम प्राप्त ५०% शिक्षकहरूले उक्त विधिलाई प्राथमिकता साथ शब्दार्थ शिक्षणमा समावेश गराइएको पाइयो भने तालिम अप्राप्त पनि ५०% शिक्षकहरूले मात्र उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।
१२. विपरीतार्थीकरण विधि ,सामुदायिक र निजी दुवै विद्यालयका सम्पूर्ण १००% शिक्षकहरूले प्रयोगमा ल्याएको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त र तालिम अप्राप्त १००% शिक्षकहरूले नै उक्त विधि प्रयोग गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा दुवै विद्यालयमा उक्त विधिको राम्रोसँग प्रयोग भएको पाइयो ।
१३. सामुदायिक विद्यालयका ८०% शिक्षकहरूले अनेकार्थीकरणविधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने बाँकी २०% शिक्षकहरूले भने उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइएन । त्यसैगरी निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकले यस विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने बाँकी ४०% ले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त ७५% शिक्षकहरूले अनेकार्थीकरण विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूले भने ५०% ले मात्र उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।
१४. आङ्गिक प्रदर्शन विधिको प्रयोग सामुदायिक विद्यालयका ४०% शिक्षकहरूले गरेको पाइयो । भने बाँकी ६०% उक्त विधिलाई प्राथमिकताका साथ शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोग

नगरेको पाइयो । त्यसैगरी निजी विद्यालय तर्फका भने ४०% शिक्षकले मात्र उक्त विधिलाई प्राथमिकता साथ प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त ३७.५% शिक्षकले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू ५०% ले मात्र उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

१५. व्युत्पत्तीकरण विधिको प्रयोग सामुदायिक विद्यालयका ४०% शिक्षकहरूले गरेको पाइयो भने बाँकी ६०% ले उक्त विधिको प्रयोग नगरेको पाइयो र त्यसैगरी निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले व्युत्पत्तीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने बाँकी ४०% शिक्षकहरूले भने उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा नराखेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले भने उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले पनि उक्त विधिलाई प्राथमिकताका साथ शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोग गरेका पाइयो ।

१६. सामुदायिक विद्यालय र निजी दुवै विद्यालयका १००% शिक्षकहरूले नै प्रयोगअभ्यासीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त र तालिमअप्राप्त सपूर्ण १००% शिक्षकहरूले पनि उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो ।

१७. प्रयोगव्याख्यीकरण विधिको प्रयोग सामुदायिक विद्यालयका ८०% शिक्षकहरूले प्रयोग गरेकाछन् भने निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले मात्र उक्त विधिको प्रयोग गरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त ७५% शिक्षकहरूले प्रयोगव्याख्यीकरण विधिको प्रयोग गरेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले मात्र उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

१८. सामुदायिक र निजी दुवै विद्यालयमा शब्दार्थ शिक्षणका विभिन्न विधिहरू जस्तोकी पर्यायवाचीकरण, आर्थीकरण, विपरीतार्थीकरण अनेकार्थीकरण, प्रयोगअभ्यासीकरण, व्युत्पत्ती करण, आदि विधिहरूको प्रयोग भएको पाइए पनि समावेशीकरण र वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधिलाई भने प्रयोगमा ल्याएको पाइएन । त्यसैगरी तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त दुवै शिक्षकहरूका पनि उस्तै अवस्था रहेको पाइयो ।

१९. शिक्षकप्रश्ननावली फारमबाट शब्दार्थ शिक्षण गर्दा के -कस्ता शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग उपयुक्त हुन्छन् ? भन्ने प्रश्नको उत्तरमा सामुदायिक विद्यालयका १००% शिक्षकहरूले नै कालोपाटी पाठ्यपुस्तक लगायत अन्य सहायक सामग्रीको प्रयोग शब्दार्थ शिक्षणमा उपयुक्त हुन्छ भन्ने उत्तर आयो भने निजी विद्यालयका पनि १००% शिक्षकहरूले नै कालोपाटी, पाठ्यपुस्तक लगायत अन्य सहायक सामग्रीको प्रयोग उपयुक्त हुन्छ भन्ने उत्तर आयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त र तालिमअप्राप्त १००% शिक्षकहरूले पनि पाठ्यपुस्तक, कालो पाटी र अन्य सहायक सामग्रीलाई नै शब्दार्थ शिक्षणमा उपयुक्त मानेका छन् ।

२० .शिक्षक प्रश्नावली फारमबाट शब्दार्थ शिक्षणका लागि के कस्ता विधिहरू अपनाउन सकिन्छ ? भन्ने प्रश्नको उत्तर सामुदायिक र निजी विद्यालयका शिक्षकहरूले उपयुक्त ठानी प्रयोगमा ल्याएका विधिहरू निम्नानुसार छन् । सामुदायिक विद्यालयका सम्पूर्ण १००% शिक्षकहरूले र निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखी शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोग गरेको विधि पर्यायवाचीकरण विधि हो । त्यसैगरी आर्थीकरण विधि सामुदायिक विद्यालयका ४०% र निजी विद्यालयका २०% शिक्षकहरूले मात्र प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । परिभाषीकरण विधि निजी विद्यालयका ४०% र सामुदायिक विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा पारेको देखियो । त्यसैगरी विपरीतार्थीकरण विधि भने सामुदायिक र निजी दुवै विद्यालयका १००% शिक्षकहरूले नै प्राथमिकतामा पारेको देखियो । अनेकार्थीकरण विधि सामुदायिक विद्यालयका ८०% र निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा पारेको पाइयो भने आङ्गिक प्रदर्शन विधि सामुदायिक विद्यालयका ४०% र निजी विद्यालयका पनि ४०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखी शब्दार्थ शिक्षण गरेको पाइयो । सामुदायिक विद्यालयका ८०% र निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले प्रयोगव्याख्याखीकरण विधिलाई प्राथमिकता दिएको पाइयो भने प्रयोग अभ्यासीकरण विधिलाई भने सामुदायिक र निजी दुवै विद्यालयका १००% शिक्षकहरूले नै प्राथमिकतामा पारेको पाइयो । व्युत्पत्तीकरण विधि सामुदायिक विद्यालयका ४०% र निजी विद्यालयका ६०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो ।

२१. तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूमा शब्दार्थ शिक्षणमा के कस्ता विधिहरू अपनाउनु सकिन्छ, भन्ने प्रश्नावली फारम बाट प्राप्त उत्तरहरू यस प्रकार रहेको छन् । पर्यायवाचीकरण विधिलाई तालिम प्राप्त ६५% र तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखी शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोग गरेको पाइयो । तालिम प्राप्त ३७.५% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूले उक्त विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइएन । त्यसैगरी परिभाषीकरण विधि तालिमप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले पनि प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । तालिम प्राप्त र अप्राप्त सम्पूर्ण १००% शिक्षकहरूले नै प्राथमिकताका साथ शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोग गरेको पाइयो । अनेकार्थीकरण विधि तालिम प्राप्त ७५% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने तालिमअप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले मात्र प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । त्यसैगरी तालिमप्राप्त ५०% र तालिमअप्राप्त पनि ५०% शिक्षकहरूले व्युत्पत्तीकरण विधिलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइयो । प्रयोग व्याख्याख्यीकरण विधि तालिम प्राप्त ७५% र तालिमअप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखेको पाइयो भने प्रयोग अभ्यासीकरण विधि तालिम प्राप्त र तालिम अप्राप्त दुवै १००% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा पारेको पाइयो । यसरी हेर्दा यस विधिको बाहुल्य राम्रो देखिन गएको छ । आङ्गीक प्रदर्शन विधि भने तालिम प्राप्त ३७.५% र तालिम अप्राप्त ५०% शिक्षकहरूले प्राथमिकतामा राखेर शब्दार्थ शिक्षण गर्ने गरेको पाइयो ।

२२. प्रश्नावली फारमबाट शब्दार्थ शिक्षण गर्दा फरक-फरक विधि अपनाउन आवश्यक छ, कि छैन? भन्ने प्रश्न बाट शिक्षकहरूबाट प्राप्त उत्तरहरू निम्नअनुसार रहेका छन् : सामुदायिक र निजी दुवै विद्यालयका १००% शिक्षकहरूले नै शब्दार्थ शिक्षणमा फरक फरक विधि अपनाउन आवश्यक रहेको कुरा बताएका छन् । यसै गरि तालिमप्राप्त र तालिम अप्राप्त १००% शिक्षकहरूको पनि यही अभिमत रहेको छ, फरक फरक विधि अपनाएर शब्दार्थ शिक्षण गर्दा शिक्षणमा शहजता आउने कुरा शिक्षकहरूले उल्लेख गरेका छन् ।

२३. शब्दार्थ शिक्षणमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन के कसरी गर्न सकिन्छ? भन्ने प्रश्नवालीको उत्तर शिक्षकहरूले यसरी दिएका छन्

सामुदायिक विद्यालयका २०% शिक्षकले लिखित मार्फत विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने कुरा बताएको पाइयो भने बाँकी ८०% शिक्षकहरूले लिखित र मौखिक दुवै मार्फत विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने गरेको बताए । त्यसैगरी निजी विद्यालयका ४०% शिक्षकहरूले लिखित माध्यम र बाँकी ६०%ले लिखित मौखिक दुवै माध्यमबाट विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने बताए । त्यसैगरी तालिम प्राप्त २५% शिक्षकहरूले लिखित र बाँकी ६५%ले लिखित मौखिक दुवै माध्यमबाट गर्ने बताए । तालिम अप्राप्त शिक्षकहरू भने ५०% ले लिखित माध्यमबाट र बाँकी ५०% ले लिखित मौखिक दुवै माध्यमबाट मूल्याङ्कन गर्न सकिने बताएको पाइयो ।

२४. विद्यार्थी मूल्याङ्कन सन्दर्भमा निजी तथा सामुदायिक दुवै विद्यालयका शिक्षकहरूले लिखित मौखिक साधनहरूको मात्र प्रयोग गरिएको पाइयो भने विद्यार्थी केन्द्रीत छलफल विधि, खेल विधिहरू भने प्रयोग गरेको पाइएन ।

२५. निजी तथा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकको तुलना गर्दा कुनै -कुनै निजी विद्यालयका शिक्षकहरू पनि शिक्षण क्षेत्रमा अगाडि रहेको देखिएता पनि समग्रमा हेर्दा सामुदायिक विद्यालयको शिक्षण राम्रो रहेको पाइयो ।

२६. तथ्याङ्क संकलनको क्रममा धेरै शिक्षकहरू तालिम प्राप्त पाइयो । भने थोरै मात्र तालिम अप्राप्त पाइयो तर शिक्षण गर्ने कुरामा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले पनि आफ्नो ज्ञान, सिपको प्रयोग पूर्णरूपले नगरेको पाइयो । त्यसैगरी तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूपनि तालिम प्राप्त जतिकै शिक्षण विधि, तरिका शैक्षिक सामग्री आदिका बारेमा जानकार रहनुका साथै शिक्षण पनि प्रभावकारी रहेको पाइयो । शिक्षण सामग्रीका सन्दर्भमा प्रश्नावली फारममा शब्दपत्ति वाक्यपत्ती र अर्थपत्तीहरू फ्लाटिनपाटी गोजीतालिका आदि भएता पनि प्रयोगमा भने थोरै मात्रमा मात्र प्रयोग गरेको देखियो ।

४.२ सुभावहरू

- १ शब्दार्थ शिक्षणलाई पनि अन्य पाठ शिक्षण जस्तै महत्वका साथ शिक्षण गर्नु पर्छ ।
- २ शब्दार्थ शिक्षणमा प्रयोगमा ल्याउन सकिने सम्पूर्ण विधिहरूलाई प्रयोगमा ल्याई शिक्षण गर्दा शिक्षण प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।
- ३ शब्दार्थ शिक्षण गर्दा विशेषगरी विद्यार्थी केन्द्रित विधिलाई प्राथमिकता दिनु पर्छ ।
- ४ कठिन शब्दको शिक्षण गर्दा बारम्बार अभ्यास गराई शिक्षण गर्दा सिकाई दिगो हुन सक्ने ।
- ५ शिक्षण गर्नु पूर्व पाठयोजना बनाई शिक्षण गर्नु पर्छ जसले गर्दा शिक्षणकार्य सरल एवं प्रभावकारी र उद्देश्यपूर्ण हुने गर्दछ ।
- ६ पाठयोजना बनाउन अल्छी गर्ने शिक्षकहरूलाई प्र.अ. ले निर्देशन दिई समय समयमा पाठयोजना हेर्ने गर्नुपर्दछ ।
- ७ शिक्षकहरूलाई शैक्षिक सामग्री सम्बन्धी राम्रो ज्ञान भएतापनि चक, डस्टर, कालोपाटी र पाठ्यपुस्तक मात्र बढीमात्रामा प्रयोगगरेको पाइयो । शिक्षणको उद्देश्य पूरा गर्न अन्य सहायक सामग्री जस्तै: चित्रपत्ती, शब्दपत्ती, अर्थपत्ती, फलाटिनपाटी, गोजीतालिका, आदि जस्ता सामग्रीको प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
- ८ शब्दार्थ शिक्षण गर्दा शब्दको अर्थमात्र बताइदिनु भन्दा शब्दलाई अर्थ स्पष्ट हुनेगरी वाक्यमा प्रयोगगरी बताईदिदा शब्दार्थ शिक्षण अत्यन्त प्रभावकारी दीर्घकालीन बन्न जान्छ ।
- ९ शिक्षकहरूले अनिवार्य रूपमा विद्यार्थीमूल्याङ्कन गर्नु पर्छ जसले गर्दा उनीहरूको कमीकमजोरीहरू पत्ता लगाई निराकरण गर्न सजिलो हुन्छ ।
- १० शिक्षकहरूलाई प्रभावकारी शिक्षणकालागि समय समयमा सम्बन्धित निकायले शैक्षिक सामग्री सम्बन्धी तालिम गराई सामग्री समेत उपलब्ध गराउन सहयोग गरी त्यसलाई प्रयोग समेत गर्न लगाउनु पर्छ ।
- ११ शब्दार्थ शिक्षण सम्बन्धी विभिन्न विधिहरूलाई सिद्धान्तमा मात्र नराखी व्यवहारमा समेत लागू गराईनु पर्छ ।
- १२ समय समयमा विद्यालयमा सुपरिवेक्षणको पनि व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- १३ लिएको तालिमलाई व्यवहारिक प्रयोगमा ल्याउनु पर्छ ।

१४ सुपरिवेक्षणबाट राम्रो काम गर्ने शिक्षकलाई पुरस्कार र ज्ञान भएपनि अल्छी गर्ने शिक्षकलाई सुधारकालागि सजग गराउनु पर्छ ।

४.३ शैक्षिक प्रयोजन

प्रस्तुत अध्ययनका शैक्षिक प्रयोजनहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

१. शब्दार्थ शिक्षण विधिहरूको जानकारी हासिल गरी उपयुक्त तरिकाले कक्षामा शब्दार्थ शिक्षण गर्न शिक्षकलाई सहयोग पुर्याउनु,
२. शब्दार्थ शिक्षण गर्दा शब्दको प्रकृतिअनुसार उपयुक्त विधि छनौट गरी कार्यकलापहरू गर्न/गराउन मद्दत पुर्याउनु,
३. तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूलाई तालिमको आवश्यकता र महत्व बारे जानकारी दिई तालिम लिन प्रेरित गर्नुका साथै तालिम अप्राप्त शिक्षकलाई यथाशीघ्र तालिम दिन सम्बन्धित निकायको ध्यानाकर्षण गर्नु,
४. तालिम प्राप्त शिक्षकहरूलाई तालिमबाट आर्जन गरेका ज्ञानहरूको उपयोग गरी कक्षा शिक्षण गर्न सचेत गराउनु,
५. सरकारी र निजी विद्यालयका शिक्षण सम्बन्धी समस्याहरूको पहिचान गरी समाधानका आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्न मद्दत पुर्याउनु,
६. शब्दार्थ शिक्षणको विभिन्न विधिहरूको अध्ययन अनुसन्धान गर्नका लागि सहयोग पुर्याउनु,
७. शब्दार्थ शिक्षणको वर्तमान अवस्थाको जानकारी शिक्षासँग सम्बद्ध सबैलाई गराउनु,

४.४ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भाव्य शीर्षकहरू

१. कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षणको उपयोगिताको अध्ययन ।
२. कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षणको औचित्यको अध्ययन ।

सन्दर्भसामग्री

- अधिकारी, केशवराज (२०६०). कक्षा आठ पुरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र त्रि.वि.वि. कीर्तिपुर ।
- अधिकारी, हेमाङ्कराज र केदार प्रसाद शर्मा (२०५२). कक्षा तीन पुरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, काठमाण्डौ शिक्षा क्याम्पस ।
- आचार्य, होमप्रसाद (२०५४). कक्षा पाँच पुरा गरेका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, एम.एड. शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस ताहाचल ।
- आपागाँई, मिनामायाँ (२०६४). कक्षा नौ मा गद्यविधा शिक्षण गर्दा अपनाएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र महेन्द्र रत्न क्याम्पस ताहाचल ।
- काप्ले, गोपीकृष्ण (२०५२). कक्षा एकको मेरो नेपाली कितावमा समाविष्ट शब्दहरूको विप्लेषण, अप्रकाशित शोध पत्र त्रि.वि.वि. कीर्तिपुर ।
- खनाल, तोयानाथ (२०५२). कक्षा पाँचमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र ताहाचल ।
- न्यौपाने, विनोदकुमार (२०६२). कक्षा छ मा कविता शिक्षणमा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन, अप्रकाशित शोधपत्र त्रि.वि.वि. कीर्तिपुर ।
- पौडेल, जुमुकुमारी (२०६२). कक्षा छ को हाम्रो नेपाली र सजिलो नेपाली मालामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको तुलनात्मक अध्ययन, अप्रकाशित एम.एड. कीर्तिपुर ।
- बास्तोला, मैयाकुमारी (२०६०). कक्षा सातको नेपाली पाठ्यपुस्तकका कथा र जीवनी विधमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, एम.एड.शोधपत्र त्रि.वि.वि. कीर्तिपुर ।
- शर्मा, कृष्णप्रसाद (२०५७). कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको जीवनी विधमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, एम.एड शोधपत्र त्रि.वि.वि. कीर्तिपुर ।

कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन

परिशिष्ट १ : कक्षा अवलोकन प्रमाण -पत्रको नमुना फारम

शिक्षकको नाम :

विद्यालयको नाम र ठेगाना:

कक्षा :

विषय :

पाठशीर्षक:

घण्टी :

विद्यार्थीसंख्या :

अवलोकन मिति :

.....

अवलोकनकर्ता

.....

विषयशिक्षक

.....

(.....)

प्रधानाध्यापक / प्राचार्य

कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन

परिशिष्ट २ : कक्षा अवलोकन फारमको नमुना

क्र.सं.	सूचक	छ	छैन		
१	पूर्व पाठमा आधारित				
२	पाठयोजना निर्माण				
३	विषयवस्तुमा केन्द्रित				
४	समय विभाजन				
५	शब्दको उच्चारण				
६	शब्दको अर्थ				
७	शब्दको प्रयोग				
८	पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग				
९	आर्थीकरण विधिको प्रयोग				
१०	परिभाषीकरण विधिको प्रयोग				
११	विपरीतार्थीकरण विधिको प्रयोग				
१२	अनेकार्थीकरण विधिको प्रयोग				
१३	समावेशीकरण विधिको प्रयोग				
१४	वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधिको प्रयोग				
१५	आङ्गिक प्रदर्शन विधिको प्रयोग				
१६	व्युत्पत्तीकरण विधिको प्रयोग				
१७	प्रयोग व्याख्यीकरण विधिको प्रयोग				
१८	प्रयोग अभ्यासीकरण विधिको प्रयोग				
१९	अन्य शिक्षण विधिको प्रयोग				

शिक्षकको नाम : घण्टी

विद्यालय : पाठशीर्षक

कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन

परिशिष्ट ३ : शिक्षकका लागि तयार पारिएको विषयगत प्रश्नावली नमुना

शिक्षकको नाम :.....

विद्यालय :

१. नेपाली विषय शिक्षण गर्नु भएको कति भयो ?

.....
.....
.....

२. नेपाली विषय बाहेक अन्य विषय पनि शिक्षण गर्नु हुन्छ ?

.....
.....
.....

३. शब्दार्थ शिक्षण भनेको के हो ?

.....
.....
.....

४. शब्दार्थ शिक्षण किन आवश्यक छ ?

.....
.....
.....

५. शब्दार्थ शिक्षणमा शिक्षण सामाग्रीको प्रयोग गर्नु हुन्छ ?

.....
.....
.....

६. शब्दार्थ शिक्षण र अन्य विधा शिक्षणमा के फरक छ ?

.....
.....

कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन

परिशिष्ट ४ : शिक्षकका लागि तयार पारिएको वस्तुगत प्रश्नावली नमुना

१ पर्यायवाचीकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

२) आर्थिकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

३) परिभाषीकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

४) विपरितार्थीकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

५) अनेकार्थीकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

६) समावेशीकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

७) वस्तुप्रत्यक्षीकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

८) आङ्गिक प्रदर्शन/नाटकीकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

९) व्युत्पत्तीकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

१०) प्रयोगब्याख्यीकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

११) प्रयोगअभ्यासीकरण विधिको प्रयोग

i) कहिल्यै ii) कहिलेकाही iii) प्रायजसो v) बारबार v) सधै

कक्षा १० मा शब्दार्थ शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिएका शिक्षण विधिहरूको अध्ययन

परिशिष्ट ५ : कार्य सम्पादन विवरण

क्र.सं.	छनोट गरिएको विद्यालय	शिक्षकहरूको नामावली	कक्षा अवलोकन मिति
१	श्री मनोहर जनात उ.मा.वि.	केशवप्रसाद रेग्मी	२०६९/०६/०७
२	श्री भगवती उ.मा.वि.	देवीप्रसाद गौतम	२०६९/०४/२२
३	श्री जनता उ.मा.वि.	अमृता राना मगर	२०६९/०४/०७
४	श्री मच्छिन्द्र उ.मा.वि.	भलकप्रसाद पौडेल	२०६९/०६/०५
५	श्री पञ्चायत उ.मा.वि.	वेदनिधि गडतौला	२०६९/०४/२४
६	श्री रिलायन्स अंग्रेजी मा.वि.	महावीर राई	२०६९/०४/०९
७	श्री मदर मधुमल्ला अंग्रेजी मा.वि.	ईश्वरीप्रसाद पौडेल	२०६९/०४/०९
८	श्री भानु मेमोरियल अंग्रेजी मा.वि.	कृष्णप्रसाद पोखेल	२०६९/०४/०२
९	श्री सिद्धार्थ अंग्रेजी मा.वि.	भक्त खड्का	२०६९/०४/२२
१०	श्री वाल्मीकि उ.मा.वि.	विरेन्द्र अधिकारी	२०६९/०४/०२